

Tijdschrift van de
Vereniging voor Genealogie en Historie

Westerwolde

Redactie

Theo Hofman (eindredactie)
Bert Roossien

Redactieadres:

Nic. Beetsstraat 19
9636 GJ Zuidbroek
tel. 0598-452417 (na 19 uur of in het weekend)
e-mail: m.j.hofman@xs4all.nl

Secretariaat en ledenadministratie

B. Roossien
Purmerlaan 26
9501 AX Stadskanaal
tel. 0599-618897
e-mail: info@streekhistorischcentrum.nl

Penningmeester

G. Kamies
Postkade 51
9503 AJ Stadskanaal
tel. 0599-617272

Bankrekeningnr.: 3586.06.063 t.n.v. Vereniging voor Genealogie en Historie Westerwolde

Gironr.: 4222401
Vanuit het buitenland:
IBAN: NL56 PSTB 0004222401
BIC: PSTBNL21

Lidmaatschap

- contributie: € 15,00 per jaar, inclusief tijdschrift uit te reiken op de driemaandelijke bijeenkomsten of toegezonden per post
- donateurs: € 13,00 per jaar, met tijdschrift, toegezonden per post (alleen voor verenigingen en stichtingen)
- voor toezending van het tijdschrift buiten Europa gelden andere tarieven, informatie hierover kunt u verkrijgen bij het secretariaat

Archief en boekencollectie van de vereniging

Streekhistorisch Centrum
Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
tel. 0599-612649
(voor leden gratis toegankelijk)

Internet

U vindt onze vereniging op het internet:
<http://members.tripod.com/~westerwolde>
beheerder van de homepage: F.Jager
e-mail: westerwolde@gmail.com

niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotografie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie

Jaargang 28 nr. 3

September 2007

Inhoud

Inhoud	98
Van de redactie	98
In memoriam C.J. Wegman	99
De oudste generaties van een familie Bontjes (II)	100
In memoriam Piet Bos	106
westerwoldse import	107
Najaarsexcursie naar Jever en het wangerland	115
Tijdschriften en Jaarboeken.	119

Van de redactie

Namens het bestuur wensen wij alle leden prettige feestdagen en een voorspoedig en gezond nieuw jaar.

Wij hopen ook in het nieuwe jaar weer op uw bijdragen in de vorm van artikelen of anderszins aan dit tijdschrift te mogen rekenen.

In memoriam C.J. Wegman

Op 27 oktober 2007 is, na een periode van afnemende gezondheid, op 75-jarige leeftijd overleden de heer C. J. Wegman.

Zoals de heer Wegman zelf in een toespraak in oktober 2006 beschreef, werd hij in 1963 door het 'genealogie virus' besmet. Vanwege het feit dat een deel van zijn voorouders uit Westerwolde afkomstig was, raakte hij in deze streek geïnteresseerd.

Sinds de oprichting in 1980 was de heer Wegman lid van onze vereniging, terwijl hij van september 1984 tot juni 1992 tevens lid van de redactie was, waarvan de laatste twee jaren in de functie van eindredacteur.

De publicatie van een aantal artikelen over boerderijen in Onstwedde in dit tijdschrift legde destijds samen met de transcriptie van uiterst belangrijke brondocumenten, zoals de hoendergeldregisters, de basis voor de omvangrijke en uitputtende reeks Westerwolders en hun Woningbezit van 1568 – 1829. In samenwerking met zijn zoon Ruut werden de 9 imposante delen in deze reeks uitgegeven. Helaas was het hem niet gegeven om de reeks te voltooien met het laatste deel over de Fortresse Bourtange.

Dankzij het onderzoek van de heer Wegman en zijn zoon is Westerwolde op dit moment op genealogisch gebied een van de best uitgezochte landstrekken.

Wegens zijn bijzondere verdiensten voor onze vereniging en zijn grote betekenis voor het onderzoek naar en de vastlegging van de historie van het Landschap Westerwolde en haar bewoners is de heer Wegman in de geslaagde vergadering van 14 oktober 2006, gehouden in het Klooster Ter Apel, waarbij hij het boek over het Kerspel Vriescheloo presenteerde, tot erelid van onze vereniging benoemd.

Hij was vanwege de benoeming verrast en zichtbaar ontroerd. De benoeming was een blijk van waardering van onze leden voor zijn vele werk naar de historie van zijn geliefde Westerwolde.

De heer Wegman was met zijn ideeën voor Westerwolde nog niet klaar; ook voor het geval hij er zelf niet meer mocht zijn, moest zijn werk worden voortgezet.

Hij heeft daartoe bij zijn testament een stichting opgericht: de Stichting Monumenten Westerwolde, met als statutair doel:

- Het inventariseren van, het doen van onderzoek naar en het renoveren van monumenten in het landschap Westerwolde die dateren van voor 1850, en
- Het in het landschap, middels het plaatsen van gedenktekens met opschrift, kenbaar maken van historische locaties en van plaatsen waar zich historische gebeurtenissen hebben afgespeeld. (In het kader van dit doel werden door de heer Wegman dit jaar reeds 2 keien met plaquette geplaatst in Wessinghuizen en Jipsinghuizen.)

Aan de stichting is een bepaald vermogen nagelaten ter ondersteuning van dat doel en het is de taak van het door hem bij testament benoemde bestuur om aan zijn laatste wil zo goed als mogelijk uitvoering te geven.

Wij verliezen met de heer Wegman een zeer waardevol en gerespecteerd lid.

Wij wensen zijn nabestaanden veel sterkte toe met het dragen van dit grote verlies.

F.A. Bergman
voorzitter

De oudste generaties van een familie Bontjes (II)

(Oudeschans, Bellingwolde)

A.C. BONTJES¹ EN P. BOS †.

Inleiding

In dit deel van de familiegeschiedenis Bontjes worden de voorouders van de auteur P. Bos † beschreven.

Het is een andere familie dan die uit deel 1 en hier staat, behalve de mansnaam Bontje, ook de ‘Leitname’ Sanne centraal; het is een vrouwenvoornaam, kennelijk een vleivorm van Susanna, die in het Groningen van voor 1800 vrijwel uitsluitend hier in Bellingwolde voorkomt.

Vandaar dat er soms gewaagde hypothesen zijn neergezet, teneinde een samenhang in het voorkomen van de verschillende Sannes te creëren.

Het is bijzonder moeilijk om enige grip hierop te krijgen, omdat de DTB van Bellingwolde pas in 1692 aanvangen. Dat betekent dat in de oudste generaties het meest is ontleend aan de rechterlijke archieven, en dat er veel gegevens zullen ontbreken.

Stammoeder lijkt ons Suzanna Bonties, die omstreeks 1677 met de timmerman Hindrik Jans trouwde. Haar ouders zijn onbekend, maar omdat zij een kleinzoon met de voornaam Marten had, zal ze allicht een zuster zijn geweest van Marten Bonties, een generatiegenoot van haar, maar dan vermoedelijk iets ouder.

Hun ouders kunnen diverse namen hebben gedragen. Heette hun vader Bontje N.N. of N.N. Bontjes? Had hun moeder misschien het patroniem Martens?

De noten, tenzij anders vermeld, verwijzen naar bronnen in de Groninger Archieven (GrA).

Gebruikte afkortingen:

HJK Archief Hoge Justitiekamer.

I. Bontje N.N. (of N.N. Bonties) tr. N.N.

Uit dit huwelijk:

1. **Marten Bonties**, volgt II.1.
2. **Suzanna Bonties**, volgt II.2.

II.1. Marten Bonties te Bellingwolde, zn. van I, overl. in of kort voor 1685. Hij zal inderdaad een broer zijn van Susanna Bonties, want Susanna's zoon Bontje Hindriks heeft ook een zoon met de naam Marten. En hij woont ook in Bellingwolde. De naam van zijn vrouw (overl. tussen 11 nov. 1698 en 15 aug. 1700) is niet gevonden.

Hij wordt enkele malen genoemd in het breukenregister² van Bellingwolde: 20 okt. 1661 wegens kwalijke bejegening van de huisvrouw van Alert Sebens (2 gld. 10 st.), 28 jan. 1677 wegens een vuistslag (1 gld. 4 st.), 10 aug. 1680 (tegelijk met Stoffer Bonties) (2 gld. 10 st.) en 7 okt. 1685 wordt de weduwe van Marten Bonties beboet met 4 gld. wegens haar mans groeve.

Hij betaalt in 1672 en 1674 “hondertgelt” in Bellingwolde³; hij staat op de lijst vlak na Jurcke Buntkes' weduwe.

In het HJK van Westerwolde⁴ wordt hij genoemd op 17 jan. 1676.

¹ Adres van de auteur: A.C. Bontjes, Meerweg 13, 1764 KE Breezand.

P. Bos (1927-2007).

Voor correspondentie gelieve de adressen aan het einde van dit artikel te gebruiken.

² Ander ontfangh van breucken des gerichtes van Bellingwolde ende Blijham, M.J. Hofman, Zuidbroek (2001).

³ Lijst van 14 mei 1674.

⁴ Inv.nr. 1231.

Marten Bonties huurde zijn land van de kerk van Bellingwolde. In de kerkvoogdijarchieven van Bellingwolde wordt hij (als Merten Bunties) genoemd van 5 dec. 1673 tot 22 nov. 1678 en verder wordt vermeld: "hebbe ik van Marten Bonties ontfangen 30 daler achterstallige kerckenhuire den 10ber (= december) 1681 30 gld.", 6 jan. 1683 eveneens 30 gld., 24 nov. 1683 15 gld., en daarna nog eens 15 gld. Na zijn overlijden betaalt zijn weduwe 15 daler kerkenhuur op 4 mei 1686, 29 nov. 1686 en 1 febr. 1688. Vervolgens betaalt Stoffer Doedens als voormonder over Marten Bontjes' nagelaten minderjarige kinderen de huur tot 1693, daarna Berent Berents namens deze kinderen in 1694 en dan tot 11 nov. 1698 Boele Aijlkes. Op 15 mrt wordt het kerkeland overgenomen door Willem Harmens.

De voormonder Stoffer Doedens was gehuwd met Eeltjen Lubberts; Eeltjen (ook: Iseltjen) hertr. Bellingwolde 12 mei 1695 Hinderk Fictoor. Hier is dus een relatie met de andere familie (genoemd in deel 1!), waarin Hindrik Victoor in 1692 neef is van bruidegom Hindrick Bonties in diens huwelijkscontract met Frerickien Jans (zie in deel 1, III.1 en II.1). Boele Aij(l)kes was gehuwd met Grietje Wolberts en hij was een zoon van Ailko Boelens en Wendelke Coenes in Blijham. Op 15 aug. 1700 wordt vermeld, dat Willem Harmens nu het land gebruikt, dat zal. Marten Bonties heeft bewoond.

Op de lidmatenlijst van Bellingwolde van 1693 komt nog voor Martijn Hinderks weduwe; wanneer dit de weduwe van Marten Bonties zou zijn (en veel andere Martens waren er niet), dan zou dit betekenen, dat Marten Bonties vader misschien al een Hindrick Bonties is geweest.

Uit dit huwelijk zijn blijkens het bovenstaande kinderen geboren, maar deze zijn niet gevonden.

Daartoe kan behoord hebben Hans Martens, die uit een ongenoemd gebleven echtgenote op 25 maart 1695 te Bellingwolde een zoon Hans Harrems (voluit) liet dopen.

En misschien – maar dat was alweer veel later in de tijd – een Geeske Martens, getrouwd (huwelijk niet gevonden) met Heije Wigbolts, waaruit Bellingwolde 15 mei 1707 werd gedoopt Zwaantje. Het kan dezelfde Geeske Martens zijn geweest die Bellingwolde 18 april 1710 huwde met Koene Harmens (beide van aldaar); uit dit huwelijk werd Bellingwolde 4 januari 1711 een Foelke gedoopt en Bellingwolde 4 maart 1714 een Grietje.

II.2. **Susanna Bonties**, dr. van I, tr. ca. 1677 **Hindrik Jans**, timmerman in Bellingwolde, overl. na 17 febr. 1704.

Zij staan op de lidmatenlijst van Bellingwolde van 1693 onder nrs. 11 en 12: Hindrik Jans Timmerman, Susanna Bonties zijn H.V. [huisvrouw]. Aangezien hun zoon Bontje Hindriks (III.1) in 1710 trouwt, zullen zij misschien omstreeks 1680 of iets eerder zijn getrouwd. Wij mikken op ongeveer 1677, gezien de vermelding van een in dat jaar gehuurde kerkbank. Vanaf eind 1675 krijgt Hendrick Jans Timmerman af en toe uitbetalingen gedaan wegens verrichte werkzaamheden; ook dat zou met een huwelijk en het opzetten van een eigen bedrijfje kunnen samenhangen.

Toch komt al heel lang daarvoor een Hindrik, timmerman, in de protocollen van de kerkvoogdij van Bellingwolde voor. Het zou zijn gelijknamige grootvader kunnen zijn. Aan Hindrik Timmerman "bij dat kloster" wordt in 1628 eerst 7 gld. 15 st. en daarna 6 gld. 15 st. nog betaald aan arbeidsloon "bij de pastorie". In hetzelfde jaar ontvangt hij 1:7:4 (= 1 gld. 7 st. 4 pl.) voor het maken van banken in de school. In febr. 1630 werkt hij weer aan de school en wordt aan hem 2:10:0 en 3:11:4 uitbetaald, en in 1629 voor werk aan 'de renne en de perdestall'.

In 1634 ontvangt hij 1:15:0 en in 1640 60:29:0 plus 9:19:0, in 1641 ruim 14 gld, in 1642 2:3:0, in 1643 9:6:0 van het kerkbestuur. Hij wordt steeds Hindrik Timmerman genoemd, zonder patronym. Dit zal dus iemand anders zijn geweest. In een opsomming van landerijen omstreeks 1649 wordt bij de Vicarielanden vermeld "des Timmermans plaatse, nevens het land van Boele Jans".

Op 27 aug. 1659 wordt 90:18:0 betaald aan Henric Bontjes "van dat vicarie ... (??) an Eekelmansz (= de pastor) huisinge". Het is onwaarschijnlijk dat hiermee Hendrik Jans de timmerman wordt bedoeld, dit zal Hindrick Bonties zijn, die ca. 1625 trouwde met Anna Christoffels. (zie de oudste generatie in het eerste deel van deze serie, in: Westerwolde 28 (2007) no. 3, september, blz. 71).

In "de rolle van de kerkenbanken" staat in 1677 Henderick Jans Timmerman vermeld; vermoedelijk werd aan hem toen voor het eerst een bank in de kerk verhuurd (even later aan Duiert Bontjes voogt 1/6 van een zes-persoons bank). Aan Hindrick Jans Timmerman wordt 19 jan. 1677 20 gld. betaald aan arbeidsloon, zo ook iets op 17 dec. 1675, 5 gld. op 30 nov. 1679, en 8 okt. 1680 "100 daler soe hij an kerckwerck verdient".

Op 23 dec. 1686 wordt vermeld, dat Hyndrik Jans Timmerman jaarlijks 4 dalers huur betaalt wegens zijn tuin; over de jaren 1680 t/m 1686 is hij 28 daler verschuldigd. Aan mr. Hindrik timmerman wordt 24 mrt 1693 een rijksdaalder betaald "in corting voor arbeidsloon soo geschien an kerckenwarck in het jaer 1687, 88 en 89". Ook 22 jan. 1694 "heeft mr. Hindrick Timmerman in corting voor arbeidsloon so an d'kercke als pastorie ten tijde van d'zal. kerckvooght Jan Heres verdient 6 gld. 5 st.". Idem 13 mei 1694 3 daler, 27 st. 4 pl. Aan Hindrik Jans Timmerman wordt 29 mrt 1700 6 st. uitbetaald "wegens verlaetsgelt om holt en steen te halen", en 5 dec. 1700 volgens quitantie 15 gld. 19 st. "wegens timmeren so an de kerck en kerckenhuizen in voorgevallen, alsmede het aenvoeren van holt en kalck tot d'kerck geëmploieert". Vervolgens ontvangt mr.

Hindrik Jans Timmerman 19 nov. 1703 17 febr. 1704 resp. 4 daler 6 st. en 1 daler 20 st. arbeidsloon voor werk aan heer pastoors huis en aan de kerk.

Nog in 1732 is sprake van Hindrik Jans Timmermans erfgenamen in verband de "de rolle van de kerkenbanken".

Uit dit huwelijk:

1. **Bontje Hinderks**, volgt III.1.
2. (mogelijk) **Jan Hinderks**, volgt III.2.
3. (mogelijk) **Hindrik Hinders**, van Bellingwolde tr. Bellingwolde 3 april 1707 **Elsje Harms**, van Bellingwolde.

De DTB beginnen te laat om hun dopen te kunnen vinden. Vermoedelijk is Hindrik Hindriks een zoon van Hindrik Jans Timmerman en Suzanna Bontjes, gezien de naam van hun jongste dochter Sanne.

Uit dit huwelijk:

- a. **Harm (Hindriks)**, ged. Bellingwolde 9 maart 1708 (moeder: Elsje Harms).
- b. **Hinderk (Hindriks)**, ged. Bellingwolde 22 dec. 1709 (moeder: Elsje Harms).
- c. **Geertje (Hindriks)**, ged. Bellingwolde 18 okt. 1711 (moeder: Elsje Harms).
- d. **Gepke (Hindriks)**, ged. Bellingwolde 6 mei 1714 (moeder: Elsje Harms).
- e. **Jan (Hindriks)**, ged. Bellingwolde 8 nov. 1716 (moeder: Elsje Hindriks).
- f. **Sanne Hindriks**, ged. Bellingwolde 20 sept. 1719 (moeder: Elsje Hindriks), tr. Bellingwolde 12 mei 1743 **Steven Pieters**, ged. Groningen M.K. 16 februari 1721 (in Jacobi-nerstr.), zn. van Pieter Ebels en Maria Boekholt.

Sanne Hindriks wordt van 1734 tot 1736 in het archief van de kerkvoogdij van Bellingwolde genoemd.

Het lijkt erop dat althans een deel van hun nageslacht de familienaam Boekholt gebruikt, naar de moeder van Steven Pieters.

Uit dit huwelijk:

- aa. Pieter (Stevens), ged. Bellingwolde 8 maart 1744.
- ab. Elsyn (Stevens), ged. Bellingwolde 12 februari 1746.
- ac. Hinderk Stevens [Mulder], ged. Bellingwolde 8 februari 1749, otr. Midwolde (O.) 20 nov. 1779 (en aldaar gehuwd) Grietje Melles, ged. Farmsum 10 aug. 1748, dr. van Melle Tiddes en Wijchertje Hindriks.
Een kind uit dit huwelijk vinden wij terug als Steeven Hindriks Boekholt.
- ad. Harm Boekhold (Stevens), ged. Bellingwolde 19 september 1751.
- ae. Jan (Stevens), ged. Bellingwolde 24 januari 1755.

III.1. **Bontje Hinderks**, zn. van II.2⁵, tr. Bellingwolde 9 mrt 1710 **Albertje Alberts**.

Albertje Alberts wordt 2 juni 1719 door de kerkenraad van Bellingwolde berispt⁶ omdat zij andere personen heeft beledigd.

De naam van hun 5^e en 7^e kind, Diurt, resp. Jurt, wijst op een familierelatie met hetzij Bontjes I, hetzij met één van de andere, niet aangesloten Djurt Bontjes-fragmenten uit deel IV.

Uit dit huwelijk:

1. **Hinderk Bontjes**, ged. Bellingwolde 1 febr. 1711, volgt IV.1.
2. **Jan (Bontjes)**, ged. Bellingwolde 15 jan. 1713.
3. **Sanne Bontjes**, ged. Bellingwolde 3 febr. 1715, volgt IV.2.
4. **Albert (Bontjes)**, ged. Bellingwolde 22 jan. 1719.
5. **Diurt (Bontjes)**, ged. Bellingwolde 13 maart 1722.
6. **Marten Bontjes**, ged. (volut), Bellingwolde 29 okt. 1724.
7. **Jurt (Bontjes)**, ged. Bellingwolde 4 aug. 1726.

III.2. Mogelijk: **Jan Hinderks**, zn. van II.2.

Mogelijk is hij dezelfde als degene, die met de naam Jan Hindrick Timmerman genoemd wordt in de rekeningen van de kerkvoogdij van Bellingwolde⁷ in het jaar 1715.

Vermoedelijk was een dochter:

1. **Sanne Jans**, volgt IV.3.

⁵ Helaas heb ik (P. Bos †) in het Groninger Kwartierstatenboek I (staat 284) ten onrechte vermeld, dat hij een zoon was van Hindrik Boentjes en Frerickjen Jans.

⁶ RA Westerwolde, inv.nr. 1049, oud RA VII zz 4, handelingen kerkenraad Bellingwolde.

⁷ Inv.nr. 209, 29-3.

IV.1. Hinderk Bontjes, zn van III.1, ged. Bellingwolde 1 febr. 1711 (als Hinderk, zn. van Bontje Hinders en Albertje “Harms” (moet zijn: Alberts), woonde te Noordbroek tot 1741, daarna te Muntendam en in 1742 in Nieuw-Scheemda, overl. na febr. 1760, otr. Bellingwolde en Noordbroek 13 nov. 1735 (geh. te Noordbroek) **Jude Jans**, ged. Woldendorp 23 aug. 1711, overl. na mei 1778, dr. van Jan Douwes en Renske Jans.

Hindrik Bonkes (tekent zoiets als bonstes) en Judith Jans (tekent: ijeijde ijans) kopen 7 maart 1738⁸ van Anthony Scholtens als gevolmachtigde van Abel Hindriks een huisje met het hofje daeragter staande tot Noortbroek an de strate, en hebbende tot swetten: ten Z: de behuizing en 't hof van de organist (= Dirk Tjaden, gehuwd met Eligonda Themmen), ten O: mevrouw Veenkamp, ten N: Gerlof Derks en ten W: de straat, op kerkegrond (huur 3 gld aan de kerk), voor 212 gld.

Hindrik Bontjes en Judith Jans verkopen 7 april 1741⁹ aan Hayke Dreews voor 202 gld. hun huisje met het hofje daar agter swettend ten N: de wateringe, ten O en Z de kerk, ten W. de Strate, op Noortbroekster kerkegrond (grondpacht 3 gld).

Hindrik Bonnekes en Juide Jans kopen 8 april 1741 te Zuidbroek¹⁰ van Haike Jans en Trijntjen Galtjes een behuizinge en schuire, en huren als ook in beklemminge de tuin en bouwakkers daarbij gehoerig, staande en gelegen te Muntendam, hebbende tot naaste swetten N: Frerik Jans, O: Heereweg, Z: Brent Berents, W: Hindrik Hindriks, op Mei a.s. te aanvaarden. De koperen nemen aan voor de eigendom van huis en schuire en voor het recht van beklemming van de tuin en de bouwakkers (welke laatste reeds door de koperen reeds zijn aanvaardt) te voldoen 123 gld.

Hindrik Bontjes en Ida Jans kopen 2 mei 1752¹¹ te Noordbroek van Trijntje Harms, wed. van Lammert Alberts, een huisje met hof te Noordbroek in de Zuider Molenhorn, voor 75 gld, swettende N: de lane, O: Jan Geerts. Z: de lane, W: Jan Harms, op grond van de heer W. Amsing (grondpacht 2 gld. 10 st).

Volgens een onbevestigde aantekening verkocht Juda Jans in mei 1778 het regt eener vaste en altoosduren- de beklemminge van plus minus vijf spind landes met het regt en de vrijheden om er eene behuizingh op te timmeren. Deze verkoop is niet teruggevonden, maar als de vermelding correct is geeft het een indicatie van beider overlidenstijdstip.

Uit dit huwelijk:

1. **Albertjen Hindriks (Bontjes)**, ged. Noordbroek 9 okt. 1740, dr. van Hindrik Bonnekes en Judith Jans, overl. Siddeburen (huis no. 159, arbeidster, ouders aan de aangevers onbekend) 2 juli 1826, otr. Noordbroek 31 jan., att. verleend 18 febr. 1768, tr. Woldendorp 19 febr. 1768 **Hindrik Geerts [Battjes]**, ged. Scheemda 8 okt. 1730, begr. Noordbroek (Hindrik Battjes begraven, in de bekken *f* 1.8.4; en zijn weduwe voldeed ook nog 6 st. lakenhuur voor het lijkla- ken) 13 febr. 1778¹², zn. van Geert Hemmes Papenburg¹³, smid, en Antje Hindriks, en wedn. van Anje Dercks.
2. **Jan (Hindriks Bontjes)**, ged. Noordbroek 23 jan. 1746 (zn van Hindrik Bonnekes en Ida Jans).

IV.2 Sanna Bontjes, dr. van III.1, ged. Bellingwolde 3 febr. 1715, begr. (Tole Niklaas weedw. Zonne) Winschoten 25 nov. 1771 otr. Winschoten 9 dec., tr. 25 dec. 1741 (als Sanna Bunnekes van Bellingwolde) **Toole Niclaas**¹⁴, ged. Winschoten (als Thole) 9 april 1717, begr. Winschoten 13 nov. 1765, zn. van Klaas [ook: Niklaas] Hindrix en Helena Tholen.

In Winschoten worden 3 kinderen van Toole en Sanne begraven, resp. 24 april 1753 (Tole Niklaas kint), 22 sept. 1753 (Toole kint) en 12 mei 1769 Tole Sanne dogter uit de Molenhorn, zonder precies te weten om welk kind het gaat¹⁵.

Uit dit huwelijk:

1. **Bonke (Tooles)**, ged. Winschoten 21 dec. 1742.
2. **Niclaas (Tooles)**, ged. Winschoten 12 sept. 1745.
3. **Albertjen (Tooles)**, ged. Winschoten 9 juni 1748.

⁸ RA Oldambt, inv.nr. 7198, oud Noordbroek V ij 14.

⁹ RA Oldambt, inv.nr. 7199, oud Noordbroek V ij 15.

¹⁰ RA Oldambt, inv.nr. 7437, oud Zuidbroek V x 19.

¹¹ RA Oldambt, inv.nr. 7200, oud Noordbroek V ij 16.

¹² Ned. Herv. Gem. Noordbroek, inv.nr. 16.

¹³ Dit zijn voorouders van de auteur P. Bos (†).

¹⁴ Groninger kwartierstatenboek I, nrs. 44 en 45 van de kwartierstaat Houwen (staat 145) door K.J.J. Wierenga te Groningen.

¹⁵ Een aantal gegevens zijn ontleend aan het bestand “begraven Winschoten” bewerkt door H. Selling te Amsterdam.

4. **Maegdelena (Tooles)**, ged. Winschoten 26 mrt 1752.
5. **Nicklaas Toles**, ged. Winschoten 4 okt. 1754, begr. Winschoten 27 aug. 1790, tr. Winschoten 3 juni 1781 **Elsien Kaspers Jagers**, ged. Winschoten 4 juni 1758, begr. Winschoten 6 jan. 1804, dr. van Kasper Klasen Jager en Trientien Harms; zij hertr. Winschoten 10 november 1799 Berent Hindriks Bos, van Scheemda.
- Uit haar huwelijk met Nicklaas Tolens had Elsijn o.a. een postume dochter Nijklaassijn Nicklaas, ged. Winschoten 24 januari 1791. Toen deze Winschoten 23 juli 1827 in het huwelijk trad met een familielid, Berent Wilkes Kuiper, bevatten de bijlagen niet alleen het overlijden van haar vader, maar ook die van haar moeder, onder een lastig te identificeren betiteling: op 6 januari 1804 werd te Winschoten begraven Preims Elsijn, in de bekken *f* 0.15.6, laken 1 dag *f* 0.5.4. Ook bij het overlijden van het derde kind, Susanna, werd de moeder genoemd Elsien Priem.
- Uit dit huwelijk:
- Trijntie Nicklaas Tole(ner)s**, ged. Winschoten 28 april 1782, tr. (voor 1815) Harmanus Atema.
 - Toole Nicklaas**, ged. Winschoten 13 juni 1784.
 - Susanna Nicklaas Tolenga** [ook: Tolinga], ged. Winschoten 23 juli 1786, dagloonster, overl. Finsterwolde (oud 63 jr., nalatende 3 kinderen, dochter van Niclaas Tolenga en Elsien Priem) 1 jan. 1852, tr. (als Suzanna Nicolaas, van Winschoten) Winschoten 13 nov. 1808 Harm Beerents (Grimmius), bij zijn huwelijk van Oostwold, doch ged. Nieuw Beerta 25 dec. 1774, overl. Finsterwolde (nalatende 5 kinderen) 19 jan. 1838, zn. van Beerent Harmens en Anje Dieters (Heikens).
 - Nelje Niclaas/Nicklaas**, ged. Winschoten 2 nov. 1788, overl. Oude Pekela (oud 37 jr.) 23 april 1824, tr. (als Neeltje Nicolaas, uit Winschoten), otr. Eexta 28 april 1810, tr. Oude Pekela (beide wonende te Eexta) 16 mei 1810 Derk Jacobs (Mooi), ged./ged. Blijham 14/15 juni 1788, arbeider, overl. Oude Pekela (oud 37 jr.) 7 febr. 1825, zn. van Jakob Jans en Elsien Jans.
 - Nijklaassijn Nicklaas**, ged. Winschoten 24 jan. 1791 (postuum), tr. Winschoten 23 juli 1827 Berent Willems Kuiper, ged. Winschoten 7 sept. 1794, zoon van Wilke Berents Kuiper en Foktje Gerrits Kraker (zie: IV.3.1.a).
6. **Hindrik Tooles**, ged. Winschoten 7 aug. 1757, artillerist (in 1790), kleermaker, overl. voor 3 okt. 1801, tr. Scheemda 10 aug. 1783 **Lambrigjen (Lammigjen) Sibolts**, geb./ged. (als: Lamke) Scheemda 19/24 juni 1759, overl. Groningen 3 okt. 1826, dr. van Sijbelt Jans en Tetje Hindriks; zij hertr. als Lammegien Sibolts, wed. Hindrik Tholen, van Groningen, voor wie Janes Simens als swager, otr./tr. Groningen 3/18 okt. 1801 Jurjen Feersema, (van Groningen), ged. Niekerk 3 juni 1759, zn. van Tjaart Hindriks Veersema (ook: Feersema) en Nantje Klaassens, overl. Groningen (oud 69 jr., Burger Ziekenhuis) 9 april 1828 (als zoon van Klaas Hindriks Veersema en Neijtje Klaassens, weduwnaar van Lammertje Siebolt(s)).
- Lammigjen Sibolts had uit een onbekende relatie een zoon Sibolt, ged. Scheemda 6 april 1781.
- Toen Lammegien Sibolts wilde hertrouwenoverlegde zij een inventaris¹⁶. Ze ondertekent zelf, met beverige maar op zichzelf niet slecht geschreven letters: *Lammegijn Sibolts wedu. Hinderk Tooles*.
- Er is alleen huisraad ter waarde van *f* 23.18.0, en schulden t.w.v. *f* 17; het batig saldo is slechts *f* 6.18.0 en dat is zelfs nog geflatteerd: die schulden zijn namelijk in contanten, maar het huisraad is dat niet. Het enige échte bezit was een bedde met zijn toebehoren, getaxeerd op *f* 17. Verder een izeren pot, een koperen theeketel, eenig hardgoed, eenige lepels, messen en vorken, eenige borden en theegoed, en een kiste, samen dus bijna 7 gulden waard.
- Lammigjen woonde (in 1826) Achter de Muur E 159, en stierf in de grote malaria-epidemie van 1826. Er waren in die periode tientallen doden per dag te betreuren . . .
- Uit dit huwelijk:¹⁷
- Susanna**, ged. Breda (Gr.K.) 29 juni 1786, begr. Breda 21/22 sept. 1790, geluij *f* 1, baarkleedt *f* 0.12.0.
 - Sebold**, ged. Breda (Gr.K.) 20 febr. 1788, begr. (als: Sebols) Breda (Gr.K.) 28/29 april 1791, geluij *f* 1, baarkleedt 0.12.0.
 - Tetjen Toles**, ged. Breda (Gr.K.) 8 juli 1790, overl. Groningen (oud 34 jr.) 5 aug. 1824.
 - Suzanna Tolis**, geb. Leeuwarden 17 febr. 1792, overl. Groningen (oud 86 jr.) 28 mei 1878, (dr. van Hendrik Tolis, kleermaker, en Lammigje Sibolts, arbeidster), tr. Groningen

¹⁶ GrA, Weeskamerinventaris 1801/40, 30-9/1-10-1801.

¹⁷ Een aantal aanvullende gegevens over dit echtpaar in dank ontvangen van de heer F. Buijs te Breda.

19 mei 1825 Johannes Keissen, geb. Rotterdam 6 jan. 1793, schippersknecht, overl. Groningen (oud 68 jr.) 9 april 1861, zn. van Johannes Keissen en Helena Meenderen.

- e. **Tjaadje Toolens**, geb. Nieuwe Kerkhof, ged. Groningen (N.K.) 5 juli 1795, overl. Groningen (oud 66 jr.) 22 maart 1862, tr. 1^e Groningen 26 juni 1836 Antonie Doelant, geb. Leerdam 13 aug. 1780, sjouwer, overl. Groningen (oud 67 jr.) 25 dec. 1847, zn. van Jacobus Doelant en Maaijke van Naamen (hij was eerder gehuwd met Geertruida Alberts), tr. 2^e Groningen 5 nov. 1848 Jean Francois Adrien Gregoire, geb. Groede 4 jan. 1797, overl. Groningen (oud 58 jr.) 7 juli 1854, zn. van Jean Francois Adrien Gregoire en Susanna van Wel (hij was eerder gehuwd met Grietje Alberts de Boer).

IV.3. Sanne Jans [later ook: Susanna Jans Kamphof], dr van de hypothetische III.2, tr. Bellingwolde 14 mei 1731 **Wilke Berents**, ged. Bellingwolde 8 febr. 1705, zn. van Berent Hinderks en Grietje Wilkes.

Bij het overlijden van de kinderen 5. (Trijntje) en 6. (Jan) wordt hun moeder genoemd als Susanna Jans Kamphof, resp. Zusanna Kamphof. N.B. de huwelijken van de kinderen genoemd onder 3 en 8 zijn niet met zekerheid bewezen, maar de combinatie van de gezochte personen, de data en de locatie lijkt ons aannemelijk.

Uit dit huwelijk:

1. **Berent Wilkes [Kuiper]**¹⁸, ged. Bellingwolde 15 juni 1732, tr. ca. 1762 (huw. niet gevonden) **Trijntje Wessels**, ged. Bellingwolde 21 aug. 1734, dochter van Wessel Wessels en Elske Jans.

Uit de huwelijkscontracten van twee van hun kinderen blijkt dat vermoedelijk alleen de zoons Wilke, Wessel en Else in leven zijn gebleven. In 1793 was de vader present (en de broers Wessel en Elze), in 1802 alleen de moeder (en de broers Wilke en Wessel).

Berent Wilkes [Kuiper] is overl. tussen november 1793 en juni 1802, en Trijntje Wessels is overleden na mei 1802.

Uit dit huwelijk:

- a. **Wilke Berents**, geb./ged. Westerlee 18/20 maart 1763 (ouders ehelieden in't Kloosterholt), begr. Winschoten 6 aug. 1806, tr. 1^e Winschoten 20 mei 1791 Grietje Meinders Sprik¹⁹, begr. Winschoten (de vrouw van Wilke Berents, in de bekken *f* 1.4.2, laken 1 dag *f* 0.12.0) 16 mei 1793, tr. 2^e Winschoten 22 nov. (huwelijkscontract 22 nov.²⁰) 1793 Foktje Gerrits Kraker, geb./ged. Heiligerlee/Westerlee 29 december 1763/1 januari 1764, overl. Winschoten (oud ruim 71 jr., sic; hierbij geen woord over haar eerste huwelijk) 22 november 1830, dr. van Gerrit Geerts Kraker en Alke Okkes; zij hertr. Winschoten 18 dec. 1807 Jan Klaasen [Timmer].
Bij het eerste huwelijk in 1791 heette de vrouw alleen Grietje Meinders, bij de doop van haar zoon in 1793 Grietje Meinders Sprik. Bij het tweede huwelijk, later dat jaar, is geen inventaris en afkoop gemaakt.
 - b. **Wessel Berents**, ged. Winschoten 18 jan. 1765, tr. Winschoten 18 mei 1794 Tallechijn Hindriks.
 - c. **Zuisanna** (Berents), ged. Winschoten 22 febr. 1767.
 - d. **Jan** (Berents), ged. Winschoten 13 aug. 1769.
 - e. **Kuisanna**²¹ (Berents), ged. Winschoten 9 september 1770.
 - f. **Else Berents**, ged. Winschoten 27 febr. 1774, tr. Winschoten 30 mei (huwelijkscontract Winschoten 30 mei²²) 1802 Anke Everts.
2. **Grietje (Wilkes)**, ged. Bellingwolde 4 okt. 1733.
 3. **Grietje Wilkes**, ged. Bellingwolde 2 okt. 1735, tr. Bellingwolde 8 maart 1760 **Geert Beerents**, uit Wedde.
 4. **Jantje (Wilkes)**, ged. Bellingwolde 27 juli 1738.
 5. **Trijntje Wilkes**, ged. Bellingwolde 24 april 1740, naaister, overl. Oudeschans (huis no. 23, gem. Bellingwolde, oud 69 jr.) 25 dec. 1811 (als: dr. van Wilke Berents en Susanna Jans Kamp-

¹⁸ Bij de dopen van de kinderen in Winschoten heet vader, Berent Wilkes Kuiper.

¹⁹ Het is verleidelijk om in Grietje Meinders Sprik een dochter te zien van het echtpaar Meindert Harms (Sprik) en Engel Lupkes. Dit echtpaar had een dochter Grietje, ged. Winschoten 2 juni 1765, die echter pas in 1836 overleed. Zie: "Van Busscher tot Bosker (Meeden, Groningen, 17^e-19^e eeuw), Els Vermeij, Gens Nostra, oktober 2006, no. 10, en "Busscher", A. van der Laan, Gruoninga 47 (2002).

²⁰ RA Oldambt, inv.nr. 7406, oud V dd 31, 22 nov. 1793.

²¹ Geen typefout, er staat echt Kuisanna.

²² RA Oldambt, inv. nr. 7407, oud V dd 32, fol. 387, 30 mei 1802.

hof), tr. 1^e Bellingwolde 20 nov. 1764 **Hindrik Hindriks**, wever (beroep vermeld 1835), tr. 2^e ca. 1771 **Jan Zacharias**.

Uit het eerste huwelijk:

- a. **Wilke Hindriks**, ged. Bellingwolde 8 sept. 1765.
- b. **Trijntje Hindriks Snikke**, ged. Bellingwolde 1 jan. 1768, weversche, overl. Bellingwolde (oud 69 jr, dr. van Hindrik Hindriks en Trijntje Wilkens) 28 jan. 1835.
- c. **Hindrik Hindriks Snikke**, ged. Bellingwolde 28 april 1770, wever, overl. Bellingwolde 17 febr. 1817, tr. Bellingwolde 24 mei 1795 Wubke Alberts Hofte, geb./ged. Bellingwolde 3/27 juli 1766, weversche, overl. Bellingwolde 4 april 1828, dr. van Albert Geerds Hofte en Geeske Hindriks.

Uit het tweede huwelijk:

- d. **Zacharias Jans**, ged. Bellingwolde 26 nov. 1773.
 - e. **Susanna Jans Bakker**, geb./ged. Oudeschans 2/11 febr. 1776, overl. Bellingwolde (oud 78 jr., dr. van Jan Bakker en Trijntje Wilkens) 1 jan. 1855, tr. Oudeschans febr. 1804 Hinderk Eden [ook: Hindrik Jacobs] van Inzen, geb./ged. Oudeschans 14/19 juli 1778, timmerman, overl. Oudeschans (oud 66 jr.) 1 april 1846, zn. van Jacob Derks [van Inzen] en Anna Hinderiks [Edens].
 - f. **Fennechijn Jans**, ged. Bellingwolde 18 aug. 1782.
6. **Jan Wilkes**, ged. Bellingwolde 23 mrt 1742, metzelaarsknecht, overl. Groningen (oud 75 jr.) 17 sept. 1818 (als: zn. van Berend Wilkens, boerenarbeider, en Zusanna Kamphof), otr. /tr. Groningen A.K. 9 juni 1784 **Hillegien Franssen**, ged. Groningen A.K. (in Swan.str.) 28 juni 1741, dr. van Frans Daniels en Anna Jans Teerling, overl. voor 17 sept. 1818; zij tr. 1^e otr./tr. Groningen M.K. 24 sept./11 okt. 1763 Heero Jacobs, van Groningen.
 7. **Fennechien (Wilkes)**, ged. Bellingwolde 16 febr. 1744.
 8. **Hinderk Wilkes**, ged. Bellingwolde 10 sept. 1747, otr./tr. Bellingwolde/Wijmeer 15 okt./13 nov. 1774 (wohnhaft in Bellingwolde) **Grietje Harms**²³, wed. Wichert Hindriks, van Wijmeer (wohnhaft zu Heerenland); tr. 1 Houwe Theen en tr. 2^e Wijmeer 2 aug. 1763 Wichert Hinderks. Dezelfde of een andere Hindrik Wilken, van Bellingwolde, otr. Beerta 20 april 1776 Ike Jans, van Bellingwolde.

correspondentie adressen:

P.J.C. Elema
Peizerweg 70/14
9726 JN Groningen

A. van der Laan
Schuine Hondsboschelaan 21
1851 HN Heiloo

In memoriam Piet Bos

Kortgeleden bereikte ons het droeve bericht dat Piet Bos 23 november 2007 op 80-jarige leeftijd te Zwolle is overleden.

Zijn naam is een begrip in de wereld van de Groningse genealogie.

Jarenlang transcribeerde hij akten uit de Groningse archieven en hij was bijzonder gul met het verstrekken van bijzonderheden daaruit. Zijn klappers m.b.t. huwelijkscontracten (vooral in het Oldambt) zullen vroeg of laat worden geraadpleegd door een ieder die in Groningen genealogisch onderzoek doet.

Ook zijn artikelen in o.a. Gens Nostra en Gruoninga zijn prachtige werkstukken, die nog steeds door genealogen worden nageslagen.

Zijn grote verdiensten zullen wij niet snel vergeten. En ook als vriend zullen wij hem missen!

Wij wensen zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen veel sterkte toe.

Bram van der Laan, Heiloo.

²³ Zie: "Die Familien der Kirchengemeinde Wymeer 1713-1900" door Rolf en Christian Koens, 2004.

Westerwoldse import

Duitse immigranten in de gemeentes Onstwedde en Vlagtwedde in de 19^e eeuw (4)

J. GEERTSEMA

Inleiding

In het historisch stukje wil ik ingaan op problemen die er waren voordat men kon beginnen met de bouw van een r.k.- kerk in Stadskanaal.

Ook dit keer kan er door de lengte van het genealogische verhaal maar één familie behandeld worden. Gekozen is voor de familie Többen, ook wel geschreven als Tobben en Tubben.

Mijn dank gaat verder uit naar de heren A. Schomaker uit Apeldoorn en G. Fischer uit Almere voor hun bijdrage.

Historie (deel 4): Vechten voor een r.k.-kerk in Stadskanaal

Dat de groei van de ontwikkeling van de gemeente Onstwedde 'booming' is, blijkt met name uit het aantal geboortectes. De groei van het inwoneraantal is een direct gevolg van het graven van het Stadskanaal. In de periode vanaf 1830 worden daar steeds meer kinderen geboren. Stadskanaal krijgt er, vergeleken met de andere dorpen/jes en absoluut gezien, er steeds meer inwoners per jaar bij. Opmerkelijk is verder dat een buurtschap als De Horsten vergeleken met de andere dorpen en gehuchten binnen de gemeente Onstwedde soms op de 2^e plaats staat qua geboortes per jaar, alhoewel wel een stuk lager dan Stadskanaal. Dit gold met name in de periode die voorafging aan de ontwikkeling van Stads Musselkanaal (= het huidige Musselkanaal).

De groei van het Onstwedder gedeelte van Stadskanaal is duidelijk te zien in een overzichtje dat W.H. van der Ploeg in zijn boek "Twee eeuwen Stadskanaal" geeft.

Rond 1820 woonden er langs het Stadskanaal ongeveer 600 mensen, gelijkmatig verdeeld over 3 gemeentes, nl. Wildervank, Nieuwe Pekela en Onstwedde.

Op 1.1.1840: 861 personen, d.w.z. inclusief De Horsten. En nog geen 4 jaar later, op 19.9.1844: Onstwedde 893; Stadskanaal 789 en De Horsten 300 personen. Eind 1844 had Stadskanaal alleen al bijna net zoveel inwoners als het hoofddorp Onstwedde.

(In het Wildervankster deel van Stadskanaal woonden in 1944 ook al 1500 mensen.)

Mevrouw Martha Vos-Schoonbeek geeft in haar boek "... Voor kerk, kerkenbouw en caritas" de volgende aantallen voor de totale gemeente. De gemeente Onstwedde heeft in 1830 1300 inwoners, in 1840 1900 en in 1852 is het aantal gegroeid tot 3499.

Heel nauwkeurig kon men die aantallen niet bepalen tengevolge van de steeds groter wordende dynamiek door de turfafgravingen en ontginningen. Van de talloze werkers in het veen was een groot gedeelte trekarbeider, waarvan een deel zich hier blijvend vestigde. Anderen, ook vaak van buiten de regio, begonnen als (keuter)boer, molenaar, koopman of middenstander. 's Winters was er veel minder werk zodat er dan ook veel armoede was.

Bij de behoeftebepaling van eigen kerken en scholen werd dit verschil van inzicht over het aantal blijvende bewoners een twistpunt tussen de overheid en kerkelijke besturen. Vanuit de katholieke hoek wordt door de heren Sinnige en Pruimers een verzoek tot de koning gericht een eigen kerk te mogen stichten in Stadskanaal, gebruikmakend van het argument dat zich dan ook meer mensen blijvend zullen vestigen. De landelijke overheid staat hier positief tegenover en speelt dit verzoek door naar de provincie. Uiteindelijk komt dit terecht bij de reeds in het vorige artikel genoemde burgemeester Karskens. Deze is niet enthousiast omdat hij bang is voor armoezaaiers die een groot beroep zullen doen op de bedeling. H. Schuurman citeert in zijn boek over Musselkanaal burgemeester Karskens. Deze burgermeester meldt aan de Gedeputeerde Staten op 30 augustus 1841: 'De redenen waarom zoveel buitenlanders zich in deze gemeente vestigen, is, door aankoop of paching van woeste gronden welke zij voor weinig geld kunnen deelachtig worden en waar naar ons oordeel nimmer een bestaan kan worden gemaakt.' Hier sprak hij ook zijn duidelijke bezorgdheid uit over de nieuwe ontwikkelingen. (Dit is dan in strijd met de opmerkingen in de notulen van de gemeenteraadsvergadering in 1841 waarin staat dat "wie gezond is en wil werken, geen gebrek hoeft te lijden". Een uitspraak die nog steeds niets aan actualiteit heeft ingeboet.)

Sinnige en Pruimers voeren aan dat de gemeentelijke overheid teveel denkt dat de veenarbeiders

allemaal Lipskers zijn, terwijl zich onder hen velen bevinden die afkomstig zijn uit Münsterland en de regio Paderborn én dus echt wel katholiek zijn. De burgemeester geeft toe dat zijn inschatting aan de lage kant was, maar geeft desondanks een negatief advies. Gevolg: afwijzing door de minister. Ook een tweede poging, in 1843, leidt schipbreuk, maar nu op grond van het argument dat er intussen een katholieke kerk bij is gekomen en wel in Zandberg. Het advies is dat de relatief kleine groep katholieken die hun verblijfplaats hebben aan het Stadskanaal en omgeving zich wel kunnen verdeelen over de bestaande kerken in Pekela, Veendam én de nieuwe kerk in Zandberg. De provincie vindt dit wel goed en denkt dat het voor de bestaande kerken juist ook een ondersteuning kan bieden.

Maar de voorstanders van een eigen kerk gaan door. Ze hebben contact met aarts priesters Kessel in Zwolle én ze laten toekomstige parochianen intekenen, zodat ze sterker komen te staan met hun verzoek. Ook de stad Groningen neemt een positievere houding aan door stadsgrond ter beschikking te willen stellen bij de Buinermond en een eventuele subsidie. Later is de stad minder enthousiast, misschien zo stelt mevrouw Vos in haar boek, omdat de belanghebbende katholieken intussen een andere vestigingsplaats aan het Stadskanaal hebben voorgesteld.

In 1846 gaat er een officiële aanvraag voor de bouw van een kerk. Via de eerder genoemde procedure komt het verzoek uiteindelijk weer terecht bij de burgemeester van Onstwedde. De katholieken hebben nu het voordeel dat Karskens is opgevolgd door burgemeester Frederik Roessingh, die wél positief reageert op het verzoek. (Burgemeester Roessingh was daarvoor één jaar burgemeester van Vlagtwedde. In 1860 wordt hij notaris in Nieuwe Pekela.) Hij is er ook van overtuigd dat, net als het voorbeeld van Zandberg heeft aangetoond, het stichten van een kerk een groei van de bevolking tot gevolg heeft. Ondanks zijn positieve advies, heeft hij wel financiële bezwaren, omdat behoeftige mensen na 6 jaar inwoning, een beroep kunnen doen op bedeling en schoolgeld.

Als verklaringen voor het feit dat er nu wel een positief advies komt, noemt mevrouw Vos, dat (1^e) er een verandering van burgemeester is geweest, (2^e) dat er tengevolge van een aardappelziekte veel mensen uit Stadskanaal zijn vertrokken en (3^e) dat men in het begin van de jaren veertig nauwelijks steun ondervond van de aarts priester in Groningen en dat men nú in 1846 en 1847 de sterke positieve invloed bemerkt van de aarts priester H. Kessel.

Het Koninklijk Besluit (d.d. 9 oktober 1847) en de goedkeuringsbrief laten zien dat al de wensen van de katholieken worden vervuld; inhoudende een rijkssubsidie, de vestigingsplaats bij de Drouwenermond en een jaarwedde voor de pastoor.

De bouwcommissie toont belangstelling voor de henen van Popke Berends Majoor en Roelf Berends Meems aan de noordkant van het Stadskanaal bij de Drouwenermond. Dit wordt gekocht en verder ontvangt men nog een stuk grond als schenking van J.G. Deuling, die een aangrenzend heem heeft aan de zuidoostkant van de henen van Majoor en Meems. Ook pacht men nog een paar stukken land, die tussen de genoemde henen en het Boerendiep liggen, waarvoor jaarlijks pacht moet worden betaald aan H. J. Hids, B. Wilzing en B. Volders, allemaal bekend klinkende Onstwedder namen! Op deze plek wordt later het kerkhof aangelegd.

Al met al kan in het vroege voorjaar van 1848 met de daadwerkelijke bouw van de kerk begonnen worden.

(Wordt vervolgd)

Gegevens per familie: (deel 4)

Familie Többe(n) / Tubben / Tobben

Hieronder volgen 4 families met soortgelijke namen die relaties hadden met Zuid-Westerwolde: A t/m D. (Nog) geen verdere relaties tussen deze families ontdekt.

A

ANGELA TÖBBEN (* ca. 1780) getrouwd met **JOHANNES BERENDS TERVEEN / TER VEEN** (* ca. 1780; timmerman [1829]).

- **Ferdinand Anton Terveen** (* Meppen 31.1.1808; landbouwer) huwt (1^e) te Rütenbrock (kerkelijk) op 17.2.1829 met Susanna Margaretha / Grethe Specken / Speckel (* Schwartenberg 2.7.1807, overl. Vlagtwedde 17.8.1876; dochter van schoenmaker, landbouwer, kolonist Johann Hermann Specken en Maria Bruns).

Ferdinand (dán 71 jaar) trouwt (2^e) te Vlagtwedde op 10.5.1879 met Maria Angela Thier (* Onstwedde 17.7.1842, 36 jaar bij huw.; dochter van Henderikus Antonius Thier en Maria Lubbers).

- a) **Ferdinand Terveen** (* Vlagtwedde 15.2.1849) gehuwd met Anna Maria Langen (* 13.5.1852). Op 12.11.1877 verhuizen ze naar De Maten en op 26.7.1901

emigreert men naar Minnesota in de VS. Bijna het hele gezin, maar niet allemaal tegelijk.

B

GEERT HINDRIK TÖBBEN / TUBBEN (* Meppen 16.11. 1813, overl. Roswinkel 4.4.1864; smid, arbeider; zoon van Geert Tubben en Engel N.) gehuwd met **MARIA GESINA JASPERS** (* Rütenbrock 23.10.1817; overl. Roswinkel 12.5.1888; dochter van Otto Jaspers en Anna Gertrud Ostermann).

- **Jan Geert Többen** (* Roswinkel 22.1.1842; overl. Roswinkel 25.5.1867).
- **Jan Otto Tobben** (* Roswinkel 27.8.1844; overl. Emmen 23.9.1920; landbouwer) trouwt op 11.9.1874 te Emmen met Maria Tecla Manning (* Rütenbrock, 26 jaar; overl. Emmen 15.12.1920; dochter van Johann Gerhard Manning en Helena Neehoff).
 - a) **Hendrik Tobben** (* Roswinkel 24.8.1875) trouwt op 7.5.1901 te Emmen met Maria Gesina Muller (* Emmen, 24 jaar bij huw.; overl. Emmen 7.5.1964; dochter van Jan Berend Muller en Aaltje de Boer).
 - ÷ Jan Otto Tobben (* Munsterscheveld 8.10.1901)
 - ÷ Maria Tecla Tobben (* Emmer Compasuum 5.9.1903, overl. Almelo 1959) huwt te Emmen op 21.8.1926 met Christiaan Behrendt (* Vlagtwedde 22.7.1899; zoon van Johann Franz Behrendt / Behrens en Maria Jansen).
- **Johann Bernard / Johan Berend Többen** (* Roswinkel 9.1.1848?, overl. Emmen 17.3.1908, landbouwer)
- **Geertruid Tubben** (* Roswinkel 7.5.1851)
- **Jan Willem Tubben** (* Roswinkel 24.6.1856; arbeider) trouwt op 12.3.1886 te Emmen met Lammegien Siegers (* Vlagtwedde, 17 jaar bij huw.; dochter van Heije Siegers en Lammegien Tammes).
 - a) **N.N. Tubben** (* /overl. Munsterscheveld 28.9.1886).
 - b) **Hendrik Tubben** (* Munsterscheveld 17.9.1887, overl. Emmen 16.8.1908)
 - c) **Aiko Tubben** (* Munsterscheveld 13.12.1889)
 - d) **Gesina Maria Tekla Tubben** (* Munsterscheveld 6.3.1892; overl. Munsterscheveld 6.6.1893)
- **Gesina Maria Tekla Tubben** (* Munsterscheveld 17.4.1894), overl. Fehndorf 25.6.1956 trouwt te Rütenbrock op 9.10.1917

met Johan Herman Wübkes (* Emmer Compasuum 30.12.1891, overl. Fehndorf 14.11.1960; zoon van arbeider Johan Bernard (Berend) Wübkes en arbeidster [1904] / landbouwster [1920] Gesina Regina Nieters.

- a) **Grietje Tubben** (* Munsterscheveld 31.12.1896).

C

JAN BEREND / BERNARD TÖBBEN / TOBBEN (* Bokeloh [iets ten noord-oosten van Meppen] 16.8.1818; overl. Exloërmond 16.1.1877; arbeider Zandberg, landbouwer Exloërveen en Exloërmond; zoon van Thoro Gerard Többen en Maria Angela Stroetman) gehuwd te Odoorn op 28.4.1842 met **WIL{LE/HEL}MINA KRAMER / KREMER** (* Haren, Dtslnld. 7.3.1818, arbeidster; overl. Nieuwe Schutting, gem. Emmen 26.3.1891 ten huize van een dochter; dochter van Herman Kramer en Maria Gebina Wilken).

- **Johann Gerhard / Jan Geert Tubben / Tobben** (* Zandberg 16.7.1842; overl. Valthermond 20.4.1931 arbeider, landbouwer[1904]) trouwt op 25.6.1870 te Odoorn met Anna Maria Angela Kleine (* Ottenhausen, Steinheim [ca. 30 km ten noordoosten van Paderborn] 20.10.1845; dochter van Georg Kleine en Agatha Kaiser). Het echtpaar Kleine- Kaiser kwam tussen 1855 en 1860 samen met nog drie andere gezinnen met zeer jonge kinderen naar deze streek. Franz Joseph Postert, Johann Postert en Joseph Kaiser vestigden zich te Exloërveen. Zij waren allen geboren in Ottenhausen. De naam Postert bestaat daar nu nog.
 - a) **Wilhelmina Maria Többen** (* Valtherveen 21.5.1871; overl. Emmen 2.5.1925) trouwt op 21.7.1899 te Odoorn met Thomas Zuidinga (* Onstwedde, 23 jaar bij huw.; grofsmid, koffiehuishouder; zoon van schoenmaker Johann Bernhard / Jan Berend Südinga / Zuidinga en Catharina Maria Feeborg).
 - Gerhardus Zuidinga (* Valtherveen, 19.4.1900; overl. Barger Compasuum 16.4.1902).
 - Catharina Maria Zuidinga (* Valtherveen 4.8.1901; overl. Barger Compasuum 15.10.1902).
 - Johannes Catrinus Zuidinga (* Emmen, 3 maand oud, overl. Emmen 1.6.1908).
 - Jan Zuidinga (* Emmen, 9 jaar, overl. 20.6.1915)
 - Thomas Zuidinga (* Emmen, 9 jaar oud, overl. Emmen 13.10.1922;

- Catharina Maria Zuidinga (* Emmen; 13 jaar; overl. Zwolle 22.12.1924).
- b) **Agatha Maria Tobben** (* Valtherveen, 15.2.1873; overl. Emmen 19.2.1941) trouwt op 1.5.1896 te Odoorn met Jan Bols (* Maten, gem. Emmen; 26 jaar bij huw.; arbeider, landbouwer; overl. Emmen 18.1.1915; zoon van Johann Gerhard Bols en landbouwster Maria Helena Scholte Aalbes / Albers). Zij hertrouwt op 14.2.1920 te Emmen met Johann Bernard Cosse (* Lindloh 3.10.1867, overl. Vlagtwedde 11.8.1955; zoon van Johann Joseph Kosse en Anna Christina Amel(e)n).
 - NN. Bols (* / overl. Valthermond 13.2.1897).
 - Maria Helena Bols (* Vetstukken 12.12.1898) trouwt op 18.5.1917 te Emmen met Geert Bene Alberts (* Valtherveen 9.12.1892; zoon van Klaas / Nicolaas Alber(t)s en Geertuida Hemmen).
 - Anna Maria Angela Bols (* Munsterscheveld 20.5.1900) huwt op 10.7.1920 te Emmen met Johan Bernard Keuter (* Vlagtwedde, 27 jaar bij huw.; zoon van Johann Hermann / Jan Harm Keuter en arbeidster [1920] Anna Margaretha Backs).
- c) **Gebina Tobben** (* Valtherveen 8.10.1874; overl. Valtherveen 26.7.1887).
- d) **Theresia Tobben** (* Valtherveen 10.3.1876, overl. Valtherveen 7.2.1877).
- e) **Johannes Bernardus Tobben** (* Valtherveen 12.11.1877; arbeider [1904], landbouwer / caféhouder Braamberg) trouwt op 23.4.1904 te Vlagtwedde met Helena Catharina Lammers (* Vlagtwedde, 26 jaar bij huw., naaister; dochter van koopman Franz Herman Bernard Lammers en Engelina Kramer).
 - Johannes Gerardus Franciscus Többen / Tobben (landarbeider) gehuwd met Tecla Maria Johanna Lammer(t)s Kinderen:
 - ÷ Anna Maria Tecla Tobben (* Onstwedde, 5 jaar bij overl., wonende te Onstwedde en overleden op 2.1.1946 te Groningen).
 - ÷ Johannes Gerardus Tobben (* Onstwedde, overl. Musselkanaal 15.12.1937, 5 maand oud)
 - Johannes Gerardus Franciscus Tobben (* Vlagtwedde 4.4.1905)
 - Franciscus Bernardus Tobben (* Vlagtwedde 1.1.1907)
- f) **Georg Többen** (* Valtherveen 24.9.1879, overl. Apeldoorn 14.4.1940, begr. Zandberg; winkelier) gehuwd te Odoorn op 15.4.1904 met Maria Vos (* Valthermond 23.9.1885, overl. Onstwedde 19.6.1973; dochter van arbeider Gerardus Hendrikus Vos en Annechien Tien).
 - Reinardus Georg Többen (* Emmen, overl. Emmen 16.8.1910, 2 maand oud)
 - Bernardus Hermannus Többen (* Emmen, overl. 9.1.1915, 1 jaar oud).
- g) **Theresia Tobben** (* Valtherveen 9.10.1881).
- h) **Harmannus Tubben** (* Valtherveen 29.10.1883) trouwt op 30.6.1908 te Emmen met Maria Catharina Stahl (* Maten, gem. Emmen 21.4.1885, overl. 23.3.1946, dochter van Johannes Stahl en Anna Diëna Gravelaar).
- i) **Margaretha Tubben** (* Valtherveen 12.12.1886) trouwt op 19.6.1908 te Odoorn met Antonius Gerhardus Gort (* Veendam 3.12.1875; zoon van Johannes Gort en Anna Marguerita Otten).
- j) **Anna Gebina Tubben** (* Valtherveen 2.2.1890; overl. Valtherveen 14.2.1890).
- k) **Anna Elisabeth Tubben** (* Valtherveen 26.2.1891; overl. Ter Apelkanaal ca.15.12.1977; manufacturierster) trouwt op 15.5.1915 te Vlagtwedde met Johan Herman Wolbers (* Ter Apelkanaal 4.7.1886; landbouwer; zoon van Harm Hindriks Wolbers en Maria Angela Feringa). Zeven kinderen geboren tussen 1917 en 1927 in gem. Vlagtwedde.
- **Gebina Tobben** (* Zandberg 8.6.1844; overl. Nieuw Schoonebeek 6.5.1910) trouwt te Dalen op 23.6.1875 [in juni 1875 kerkelijk getrouwd in Rütenbrock] met **Johann Heinrich Schroër** (* Lindloh 26.1.1846, overl. Nieuw Schoonebeek 28.12.1901; landbouwer; zoon van Gerhard Schroër en Margaretha Deijmann).
 - a) **Johannes Gerhardus Schroër** (* Nieuw Schoonebeek 5.4.1876, overl. Schoonebeek 20.7.1952) trouwt op 15.6.1906 te Schoonebeek met Johanna Helena Lammers (* Dalen, 25 jaar bij huw.; dochter van landbouwer [1920] Jan Hendrik Lammers en Anna Maria (Magretha) Schulten).
 - b) **Wilhelmina Schroër** (* Nieuw Schoonebeek 11.3.1878, overl. Schoonebeek

- 21.11.1943) trouwt te Schoonebeek op 17.4.1903 met Hendericus Johannes Anbergen (* Coevorden 14.7.1872; landbouwer [1900] en tapper [1910] .
- c) **Anna Magaretha Schroër** (* Dalen / Nieuw Schoonebeek 17.5.1880; overl. Nieuw Schoonebeek 19.5.1912) huwt op 22.5.1908 te Schoonebeek met Bernardus Frederikus Wubbels (* Dalen 6.9.1875; landbouwer; zoon van akkerbouwer [1862] Gerhardus Hermannus Rudolphus Wubbels en Wilhelmina Gustin).
- d) **Johannes Bernardus Schroër** (* Dalen 13.10.1882).
- e) **Anna Aleida Schroër** (* Schoonebeek 30.4.1885) gehuwd te Schoonebeek op 1.5.1914 met Johannes Theodorus / Dorus) Veenker (* Schoonebeek 21.9.1889).
- f) **Johannes Bernardus Schroer** (* Schoonebeek 2.9.1887) gehuwd met Henriëtte Anna Josephina Immens (* Dussen 6.2.1892).
- g) **Hermannus Wilhelmus Schroer** (* Schoonebeek 24.3.1892; kommies belastingen) trouwt met Clara Maria Pieper (* Schoonebeek 10.11.1894).
- **Jan Harm Tubben** (* Zandberg 19.4 1847; overl. Exloërmond 5.4.1873).
 - **Marij Engel Tubben** (* Zandberg 9.3.1849; overl. Zwartemeer 18.12.1923) trouwt op 11.6.1870 te Odoorn met Gerhard Heinrich Kappen (Wesuwe / Hebelmermeer 11.2.1840; overl. Emmen 8.1.1924 zoon van akkerbouwer [1860] en arbeider [1874] Johann Bernard Kappen en Maria Helena Bödeker). 10 kinderen, die geboren zijn in Exloërmond, Zwartemeer en Emmer Compascuum.
 - **Hendricus Tubben** (* Zandberg 14.8.1851, overl. Exloërveen 13.10.1879).
 - **Jan Berend Tubben** (* Zandberg 14.5.1854; overl. Emmen 13.9.1938; arbeider) huwt (1^e) op 24.11.1875 te Odoorn met Engel Aleid Wielage (* Onstwedde 13.10.1854; dochter van Gerhard Hermann Wielage en Anna Tecla Poker). Hij trouwt (2^e) op 3.6.1887 te Emmen met Anna Katharina Hollen (* Valtherveen 19.12.1856; dochter van Reinder Hollen en Maria Katharina Karstens.
Uit 1^e huwelijk:
 - a) **Anna Tekla Tubben** (* Valtherveen 12.2.1876, dienstmeid) trouwt op 19.5.1902 te Vlagtwedde met Jan Hoezen (* Onstwedde 8.7.1872, arbeider; zoon van Harm Hoezen en Anna Margartha Stevens).
 - o Herman Tubben / Többen (* Vlagtwedde 16.5.1903. overl. 29.9.1977, begr. Barger Oosterveld) gehuwd met Maria Helena Fischer (* Emmen 14.8.1903, overl. 15.8.1992, begr. Barger Oosterveld).
 - o Bernardus Tubben / Többen (* Vlagtwedde 24.11.1904, overl. 16.3.1982, begr. Emmer Compascuum) gehuwd met (1^e) Anna Maria Scholtens (* Valthermond 21.6.1913, overl. Emmen 10.10.1936; dochter van Johan Rudolf Scholtens en Anna Gezina Stanneveld). Gehuwd (2^e) met Maria Susanna Roelfes (* 5.6.1910, overl. Emmen 12.2.2003, begr. Emmer Compascuum).
 - o Aleida Catharina Tubben / Többen (* Vlagtwedde 24.10.1909).
 - o Anna Margaretha Tubben / Többen (* Vlagtwedde 12.1.1915, overl. Emmen 19.3.1986) gehuwd met Johannes Hendrikus Loves (* 27.3.1909, overl. 23.2.1996, begr. Emmen).
 - b) **Jan Berend Tubben** (* Valtherveen 17.5.1877; overl. Valtherveen 29.4.1879).
 - c) **Geert Harm Tubben** (* Valtherveen 28.4.1879).
 - d) **Jan Berend Tubben** (* Valtherveen 10.9.1881; overl. Emmen 19.2.1949) trouwt op 8.9.1910 te Emmen met Maria Elisabeth Hake (* Schöninghsdorf 13.2.1883; dochter van landbouwer Rudolf Hake [1897] en Maria Teckla Husers).
 - e) **Jan Tubben** (* Weerdingerveen 18.5.1884, overl. Zwartemeer 27.4.1915 door verdrinking; was blind tengevolge van ongeluk op het werk in Duitsland).
 - f) **Willem Többen / Tubben** (* Weerdingerveen 29.8.1885, overl. 30.8.1885).
Uit 2^e huwelijk:
 - g) **Alida Tubben** (* Weerdingerveen 23.8.1889, overl. Groningen 20.6.1940, 50 jaar) huwt op 16.4.1920 te Odoorn met Albertus Musters (* Exloërmond 12.5.1885; arbeider; zoon van arbeider Jan Musters en Geertruida Johanna van Rieke).
 - o NN. Musters (* / overl. Valthermond 25.4.1922)
 - h) **Geert Tubben** (* Weerdingerveen 3.1.1888) trouwt op 5.2.1914 te Emmen met Maria Gezina Eikens (* Onstwedde 19.4.1891, overl. 30.7.1976, begr. Emmer

Compascuum; dochter van Jan Berend Eikens en Maria Hoezen).

- i) **Johannes Henderikus Tubben** (* Munsterscheveld 13.11.1900)
- j) **NN Tubben** (* / overl. Weerdingerveen 12.11.1891
- k) **Willemina Tubben** (* Weerdingerveen 14.7.1893) trouwt te Emmen op 31.8.1916 met Bernard Heinrich Többen. (*zie kinderen van G. H. Többen en A. D. Nüssen*).

- **Willem Többen** (* Exloërmond 3.9.1857, overl. Exloërveen 19.7.1859).

- **Willemina Többen** (* Exloërveen 22.5.1862, overl. Nieuwe Schutting 8.11.1893) gehuwd te Emmen op 11.11.1887 met arbeider Johannes Bernardus Johannes Berends Terveen).

- a) **Willemina Wendels** (* Emmen 7.9.1890, overl. Nieuwe Schutting 10.5.1894).

D

JOHAN BERNARD TÖBBE(N) (* Meppen ca. 23.12.1820, overl. Horsten 17.5.1881; arbeider, timmerman en vanaf 1860 landbouwer; zoon van Bernard Heinrich Többe [* Meppen 7.10.1791, dagloner en landbouwer te Wesuwe] gehuwd te Meppen vóór 1815 met **MARIA GEERS** [* ca. 1790 te Meppen]) kerkelijk gehuwd te Rütenbrock op 9.5.1843 met Maria Arend/ts (* ca. 1820 Rütenbrock overl. Horsten 4.1.1895; dochter van "Landwirt" Joan Wilhelm Arens en Maria Engelina Köster). Harm Hendrik Arens, een broer van Maria en een zwager van haar, Anton Korte kopen aldus de heer Fischer, een plaats op de Horsten. De helft hiervan verkopen ze in 1845 weer aan Tamme Tammes uit Ter Apel.

- **Harmannus Többe** (* Horsten 2.9.1844, overl. Horsten 22.1.1895, 50 jaar; schoenmaker; ongehuwd).
- **Wilhelm Többe** (* Horsten 12.9.1847; overl. Horsten 16.4.1867).
- **Engelina Többe** (* Horsten 22.6.1850, overl. Sustrum 4.5.1900) trouwt te Steinbild met Herman Heinrich Sandker (broer van Gerhard Wemke Sandker en allebei zonen van Johann Wilhelm Sandker en Anna Angela Nie). Engelina gaat mee naar de boerderij in Sustrum.
- **Maria Többe** (* Horsten 18.4.1853).
- **Maria Többe** (* Horsten 24.4.1854, overl. Lindloh 7.6.1918) trouwt met Herman Ber-

nard Gröninger (* Lindloh 20.4.1838, landbouwer; zoon van Hermann Heinrich Gröninger en Anna Maria Ellerman).

- a) **Herman Gröninger** (* Lindloh, overl. 16.2.1915; gesneuveld in 1^e Wereldoorlog).

- b) **Bernard Gröninger** (* Lindloh 6.1.1890, overl. Lindloh 2.5.1972) gehuwd met Helena Hake.

- **Aleida Többe** (* Horsten 29.9.1856; overl. 5.11.1856).

- **Catharina Többe** (* Horsten 2.1. 1858; overl. Groningen in R.K.-ziekenhuis 17.1.1923, begr. Musselkanaal; wonende te Musselkanaal) huwt op 13.5.1877 te Onstwedde met Gerhard Wemke Sandker (* Sustrum 13.3.1853, woonde ook een tijd bij schoonouders in; overl. Musselkanaal 12.12.1936; arbeider, landbouwer op de boerderij van Többen op de Horsten; één van de twee eerste kerkmeesters van parochie Musselkanaal; zoon van Johann Wilhelm Sandker en Anna Angela Nie).

- a) **Maria Sandker** (* Horsten 17.2.1878, overl. Mussel 7.5.1937) huwt te Onstwedde op 30.7.1898 met Geert Harm Rolfes (* Dikbroeken Valtherveen 14.11.1874; landbouwer; zoon van landbouwer Johann Hermann / Jan Herman Rolfes en Anna Maria Harbers).

- b) **Engelina Sandker** (* Horsten 24.2.1881, overl. Musselkanaal 23.2.1950) huwt op 3.9.1904 te Onstwedde met Rudolf Schutte (* Musselkanaal 13.2.1870; landbouwer te Valthermussel; zoon van landbouwer Jan Hindrik Schutte en Aleid Hoezen). Engelina hertrouwt op 18.7.1908 te Onstwedde met Harm Heinrich Rüschen (* Oomsberg 26.12.1870; overl. 5.6.1940; landbouwer; zoon van Harm Heinrich Rüschen en Maria Gesina / Marijzjynke Heller).

Uit 1^e huwelijk:

- Jan Hendrik Schutte (* Horsten 16.9.1905, overl. 1981, begr. Zandberg; landbouwer Valthermussel) trouwt te Onstwedde op 3.5.1934 met Maria Thecela (Tekie) Feye (* Mussel 12.10.1907, overl. Oldenzaal 10.2.2000, begr. Zandberg; dochter van landbouwer Johannes Bernardus Feye en Anna Catharina Brunen).

- c) **Bernardus Sandker** (* Horsten 24.8.1883, overl. Horsten 4.8.1966; landbouwer) huwt te Onstwedde op 27.8.1910 met Anna Diena Stahl (* Ma-

- ten, gem. Emmen 14.10.1887, 22 jaar; overl. Stadskanaal 12.9.1978; dochter van landbouwer Johannes Stahl en Anna Diena Gravelaar).
- d) **Anna Maria Sandker** (* Horsten 10.5.1886, overl. Musselkanaal 25.3.1971) trouwt op 1.8.1908 te Onstwedde met Gerrit Russchen (* Oomsberg 28.11.1880, overl. Kopstukken 15.2.1966; landbouwer Kopstukken; zoon van Hermann Heinrich / Harm Hendrik Rüsschen en Maria / Marazijnke Gesina Heller).
- e) **Helena (Lenie) Sandker** (* Horsten 22.8.1888; overl. 24.4.1977) huwt op 21.2.1914 te Onstwedde met Gerhardus Bernardus Bontjer (* Nieuwe Pekela 25.2.1885; overl. Mussel 25.8.1976; 27 jaar; landbouwer; zoon van landbouwer Bernardus Bontjer en Magrietha Beenes).
- f) **Jan Willem Sandker** (* Horsten 12.9.1891, overl. Groningen in ziekenhuis 10.8.1972, caféhouder, handelaar kunstmest, filiaalhouder Raiffeisenbank) trouwt te Vlagtwedde op 17.4.1923 met Margaretha Adelheid (Griet) Stahl (* Maten, gem. Emmen 11.1.1890, overl. Musselkanaal 14.2.1971; dochter van Johannes Stahl en Anna Diena Gravelaar).
- g) **Anna Gezina (Sien) Sandker** (* Horsten 31.10.1893, overl. Stadskanaal 7.12.1978) trouwt op 8.5.1920 te Onstwedde met Andries Hanzen (* Joure, Haskerland, 30 jaar; smid; zoon van schoenmaker Andries Hanzen en Anna Brandsma).
- h) **Catharina Maria (Catrien) Sandker** (* Horsten 27.2.1896, overl. Musselkanaal 24.2.1965; onderwijzeres RK-school Musselkanaal).
- i) **Gerarda Alida (Gradie) Sandker** (* Horsten 17.4.1899, overl. Groningen, RK-ziekenhuis, 2.6.1974).
- j) **Herman Heinrich Sandker** (* Horsten 27.7.1902, Musselkanaal 2.3.1987; landbouwer) gehuwd te Onstwedde op 24.5.1932 met Anna Angela (Annie) Helena Feye (* Zandtange 16.03. 1903; overl. Musselkanaal 28.9.1996; dochter van landbouwer Johannes Bernardus Feye en Anna Catharina (Katriena) Brunen).
 - o Maria Anna Angela Sandker * 05-11-1940 Musselkanaal getrouwd 30-10-1966 Onstwedde met Johann Gerhard Fischer * 24-02-1940 te Emmer-Compasuum; zoon van Albert Fischer en Margaretha Scheepers.

- **Bernard Többe** (* Horsten 17.11.1860; overl. 17.3.1866).
- **Helena Tubbe** (handtekening van vader in geboorteacte als Többen geschreven) (* Horsten 5.12.1863).

Voor de lezers, die zich zo'n 15 jaar geleden nog tot de categorie 'oudere jongeren' mochten rekenen wil ik nog de volgende aanvulling geven.

Een paar bekende afstammelingen van de familie Többen zijn de broers Cor en Frans Többen. Zij maakten een hele tijd deel uit van de groep The Marvins, die in de jaren-60 populair was in De Kanaalstreek en wijde omgeving, d.w.z. heel Noord-Nederland en Noord- en Midden-Duitsland; met Cor (zang, gitaar) en Frans (bas). Later speelden ze nog in andere bands. Cor speelde o.a. nog bij Harley Jay, met als zanger Harry Rijnbergen van de Ro-d-ys. Op één single speelt ook nog mee Eelco Gelling (gitarist; ex-Cuby + Blizzards en afstamming van de Westerwoldse familie Gelling) en Herman Brood (zanger en creatief-met-verf-kunstenaar).

Többen/Tobben/Tubbe(n): betekenis naam, verspreiding en plaats van herkomst

Betekenis

De naam Többen wordt op allerlei manieren gespeld, zoals ook uit het voorgaande blijkt. Afhankelijk van de betreffende ambtenaar kon de naam op verschillende manieren geschreven worden. In verschillende gevallen kon de ambtenaar daar ook niet altijd wat aan doen, vooral als de aangever zelf niet kon schrijven. Zeker bij "äusländisch" klinkende namen was de ambtenaar geneigd een vorm te kiezen die het meest overeenstemde met de uitspraak van de achternaam. Helaas kwam het ook voor dat de ambtenaar niet erg consistent was in zijn schrijfwijze. Het gebeurde wel dat hij in dezelfde acte de naam op twee manieren weergaf. Soms zijn er ook verschillen tussen de schrijfwijze in de acte zelf en eventuele latere aanvullingen of wijzigingen in de kantlijn van de acte.

Tubbe(n): Komt deze naam in Duitsland voor dan kan het afgeleid zijn van het middelnederduitse woord **tubbe**, dat ons woord **tobbe** betekent. De vraag is natuurlijk of de naam Tubbe gelijk is aan deze Duitse naam of dat het een vervormde versie is van Többen. In de noordelijke grensstreek is het waarschijnlijker dat Tubben verwant is met Többen.

Het is in het noordoosten van Nederland dus niet direct logisch om te denken aan een beroepsnaam, maar eerder aan een patroniem. Dus Tubben, Többen of Tobben als zoon van resp. Tubbe, Többe of Tobbe.

Uit uitspraken van naamkundigen zijn twee mogelijke betekenissen af te leiden.

1^e. Többe + varianten kunnen afgeleid zijn van Theudobald of Theobald, welke weer samenstellingen zijn van 'theudo' en 'bald'. 'Theudo' en 'Theo' betekenen allebei 'volk'. (Ook Theo, omdat dat hier een vergriekste vorm is van de germaanse naam Theudo.) Bald betekent 'dapper' of 'moedig'.

Zie ook de verklaring bij het vorige artikel van de naam Tieben.

De afleidingen laten soms ook overgangen zien van klinkers en medeklinkers. Theudobald bijvoorbeeld leidde tot namen als Tibold, Diebolder, Teipel, Depold, Töpold, Döbold dus zowel een D als een T en zowel een 'i', als een 'ei', een 'e' en een 'ö'. Afhankelijk van de nadruk die een bepaalde klinker in de oorspronkelijke naam kreeg werd er een nieuwe naam gevormd.

2^e. De namen kunnen ook afgeleid zijn van de naam Tobias, de door het Grieks en Latijn beïnvloede Hebreeuwse naam Tobiah, dat 'God is mijn goed' betekent. Deze naam Tobias bestaat in ieder geval al sinds de Middeleeuwen in Duitsland en Vlaanderen.

Afgeleide namen hiervan zijn bijvoorbeeld: Tobis, Tobies, Tobi, Tobem, Thowes, **Töben**, **Tobben**, Dobias, Topsch.

In Zuid-Nederland en Vlaanderen kent men o.a. ook nog de namen Tuybens, Tuijbens, Tuypens en Stuypens.

Dat er variaties qua klinkerverandering van **o** naar **ö** en **u** zijn binnen de afgeleide namen is duidelijk aantoonbaar met de basisnaam **Antonius**. Hier van afgeleide namen zijn bijvoorbeeld **Toen**, **Toune**, **Thonne**, **Thöne(!)**, **Tönies**, **Tönnies**, **Tönnies**, **Tuns**, **Thunus**, **Thonissen**. Regionale taalinvloeden kunnen bv. leiden tot een verandering van **o** naar **ö**. In dit voorbeeld is ook een verandering te zien tussen de lange klank in **Antonius** en de korte klank in **Thonnes**.

Op dezelfde manier is dus de naam **Többen** (Umlaut + korte klank) afleidbaar van **Toben** (o + lange klank), de naam die op zijn beurt afkomstig is van Tobias.

In Scandinavië komt ook de naam Tobbe of Tobben voor. Tobbe kan hier afgeleid zijn van Torbjörn en Tobias. Daar wordt de voornaam Tobbe(n) ook als koosnaam of *nickname* voor Tobias gebruikt. Tobbe Blom als 'Swedish TV host' en

goochelaar. Verder bijvoorbeeld namen als Tobias 'Tobben' Berglund en Tobias 'Tobben' Finsnes.

Om nu te bepalen of onze families Tobben, Tubben en Többen van de 1^e of 2^e betekenis is, is niet zo eenvoudig. Dat vraagt o.a. meer inzicht in oudere generaties in Duitsland van deze families.

Wel is het zo dat er combinaties van de voornaam Tobias en de achternaam Többen voorkomen. In zo'n geval is het waarschijnlijker dat de naam Tobias de stamnaam is.

Alles overziend is de kans dat deze 3 namen van de hebreeuwse naam Tobias afgeleid zijn groter dan van de germaanse naam Theudobert of -bald of andere varianten.

Verspreiding

Többen: Kijken we naar Duitsland als geheel dan komt Többen het meest voor in het Emsland.

In ons land kwam Többen volgens het Meertensinstituut in 1947 het meest voor in de prov. Groningen. (27 van de 41 x); in Friesland 7x, in zowel Noord- als Zuid-Holland allebei 3x en slechts 1x in Gelderland.

Binnen de provincie Groningen kwam Többen 7x voor in de stad Groningen, 2x in Vlagtwedde, 16x in Onstwedde en 2x in Nieuwe Pekela.

Többen komt in de voormalige gemeente Onstwedde in 1983 gerekend naar de vermelding in de telefoongids nog 8x voor en in 2005 nog 6x. In de gemeente Vlagtwedde in 1983 resp. 2x en in 2005 1x.

Voor de gemeente Vlagtwedde geldt t.a.v. deze vermeldingen dat Többen van 2x naar 1x gaat

Tobben kwam het meest voor in Limburg (163x van het totale aantal van 215). Drenthe staat op de 2^e plaats met 34x en Noord-Brabant op de 3^e plaats met 11x. De rest woonde toen in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland, zij scoren samen slechts 7x. In de provincie Drenthe hoofdzakelijk in Emmen (18x) en Odoorn (12x).

Tobben komt in de voormalige gemeente Onstwedde in 1983 gerekend naar de vermelding in de telefoongids niet voor en in 2005 slechts 1x. In de gem. Vlagtwedde in 1983 niet en in 2005 ook 1x voor.

De naam **Tobbe** kwam ook wel voor. Van de totaal 43x scoort de provincie Groningen 24x en Zuid-Holland 12x. Binnen de provincie Groningen kwam de naam alleen op het Hoogeland voor met uitzondering van een paar in de stad Groningen.

Tubben kwam als naam niet voor in deze databank op internet, maar wel in de Nederlandse Repertoria van Familienamen. In de provincie

Groningen 1x in Onstwedde en 3x in Vlagtwedde. In Drenthe alleen in de gemeente Emmen: 29x.

In de voormalige gemeente Onstwedde komt Tubben in 1983 en 2005 niet in de telefoongids voor. In de gemeente Vlagtwedde komt deze naam zowel in 1983 als 2005 1x voor.

Samengevat voor onze 2 gemeenten is het aantal huishoudens van de familie Többen vanaf 1947 achteruit gegaan nl. van 16 naar 10 in 1983 en naar 8 in 2005. Er is in die periode wel één huishouden van de familie Tubben en één van de familie Tobben bijgekomen.

Plaatsen van herkomst

De geïmmigreerde leden van de families Többen enz. kwamen allen uit Meppen of directe omgeving.

Andere genoemde plaatsen in dit artikel zijn:

- Schwartenberg: langs de Duitse grens tussen Rütenbrock en de overgang bij Emmer-Compascuum
- Meppen: ten oosten van Zwartemeer aan de Ems
- Fehndorf: 5 km over de grens tussen Emmer Compascuum en Barger Compascuum.
- Lindloh: vlak over de grens bij Emmer Compascuum.
- Sustrum: bij de Ems, ter hoogte van Terwisch
- Steinbild: aan de Ems, 2 km ten noordoosten van Sustrum
- Schöningsdorf: 2 km over de grens bij Zwartemeer.

Najaarsexcursie naar Jever en het Wangerland

JOCHEM G. ABBES

Inleiding

Op zaterdag 22 september 2007 organiseerde het bestuur de jaarlijkse najaarsexcursie, waarvoor dit jaar Jever en het Wangerland als bestemming werd gekozen. Het was alweer een paar jaar geleden dat we "naar de klei" waren geweest en het leek ons een goed idee om deze keer de rechterhelft van het Oostfriese schiereiland eens te bezoeken. Het is een gebied waar men niet zo snel komt, m.n. door de perifere ligging en het ontbreken van een grote verkeersverbinding er naar toe. Toch loont het de moeite en is er voor de cultuurtoerist veel te zien en te beleven. Naast de cultuurhistorische hoogtepunten van de dag - waarover straks

1 Het Slot te Jever



meer - blijft er voor ons Nederlanders ook veel te genieten in het landschap. Hoewel er in de Duitse *Raumordnungspläne* weinig rem is op ongebreidelde nieuwbouw- en ontwikkelingsprojecten, is in het algemeen de Duitse landschapsstructuur veel minder ingrijpend veranderd door ruilverkavelingen en herinrichtingsplannen dan bij ons in Nederland het geval is. Zo reden we onderweg door een prachtig oud coulissenlandschap en op de *Marsch* van het Wangerland zagen we grote delen van de oude verkavelingspatronen (Blockflur) tussen de dorpen. Ook het typische verschijnsel van de *Siedlungen* (nieuwbouwwijken midden in het land en niet tegen de dorpen aangeplakt) zorgt ervoor dat veel dorpen nog een redelijk ongeschonden aanzicht hebben. Als historische vereniging kwamen we echter in de eerste plaats om een indruk te krijgen van de voornaamste cultuur-historische monumenten in het gebied. Na het vertrek uit Bourtange (verzamelpunt café 't Ol Kroegie aan het Marktplaatsje) arriveerden we tegen 10.30 uur in Jever, waar we in *Hof von Oldenburg* werden ontvangen met 'Kaffee und Kuchen'.

Geschiedenis

Het gebied vormde ooit een zelfstandige heerlijkheid met het *Schloß* in Jever als middelpunt. De centrumfunctie van Jever is al eeuwenoud; volgens overlevering zou het markt- en muntrecht van Jever al uit de tijd van Karel de Grote dateren. Door samenvoeging van de landschappen Oestringen, Wangerland en Rüstringen onstond de latere heerlijkheid Jever, waarin rond 1370 Edo Wiemken van Rüstringen als leidende figuur - *hoofddeling* - naar voren kwam. De

tijden waren roerig en de Friese gouwen werden geteisterd door de grote onderlinge rivaliteit tussen verschillende hoofdelingengeslachten, die elkaar het primaat in de streek betwistten. In 1428 bouwde Hayo Harlda een borg in Jever, waarvan het onderste deel van de slottoren het belangrijkste overblijfsel is. In de volgende decennia begonnen zich de grenzen van de heerlijkheid Jever af te tekenen (m.n. in 1449), waarbij een deel van Oestringen en de heerlijkheden Gödens en Friedeburg zich zelfstandig konden handhaven. Onder Edo Wiemken de Jongere werd het slot in 1505 voltooid en de aspiraties van de bouwheer werden onderstreept door zijn tweede huwelijk met een zuster van de graaf van Oldenburg. In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw werd het slot gedurig vergroot totdat de massieve toren compleet was omgeven door een gebouw van vier vleugels. Nadat Jever onder graaf Edzard de Grote enige tijd verenigd was met Oostfriesland (zijn beste portret hangt in het slot), herstelde de rechtmatige erfgename - Fräulein Maria (1500-1575) - kort na Edzards dood de onafhankelijkheid van Jever. Onder haar regering beleefde Jever een bloeitijd, wat nog altijd zichtbaar is in de voornaamste monumenten van de stad: de pronkzaal in het slot en het imposante grafmonument voor haar vader in de stadskerk. In 1536 zette zij de bouwwerkzaamheden aan het slot voort, legde vestingwerken aan, terwijl de stad in hetzelfde jaar stadsrecht werd verleend. Fräulein Maria, ongehuwd en zonder rechtmatige erfgenamen, vermaakte het landje na haar dood in 1575 aan graaf Johann van Oldenburg, zeer tot ergernis van de Oostfriese Cirksena's, die graag de oostelijke helft van het Oostfrieese schiereiland aan hun graafschap hadden willen toevoegen. Na de Oldenburgse periode verviel Jever in 1667 aan de vorsten van Anhalt-Zerbst, die het vervolgens bijna 130 jaar in handen zouden houden. Onder vorst Johann August von Anhalt-Zerbst kwam de prachtige barokke *Haube* op de slottoren tot stand (1730-1736). In 1793 kwam de heerlijkheid in handen van de Russische tsarina Catharina II, een zuster van de laatste (gestorven) regerende vorst van Anhalt-Zerbst. Het Jeverland bleef tot 1818 - met uitzondering van de Franse en Hollandse bezetting tussen 1807 en 1813 in het bezit van Rusland. In laatstgenoemd jaar deed tsaar Alexander I de heerlijkheid over aan hertog Peter Friedrich Ludwig van Oldenburg en zou Jever tot de ineenstorting van het keizerrijk in 1918 tot het groothertogdom Oldenburg behoren.

Schloß en Edo Wiemken-Denkmal

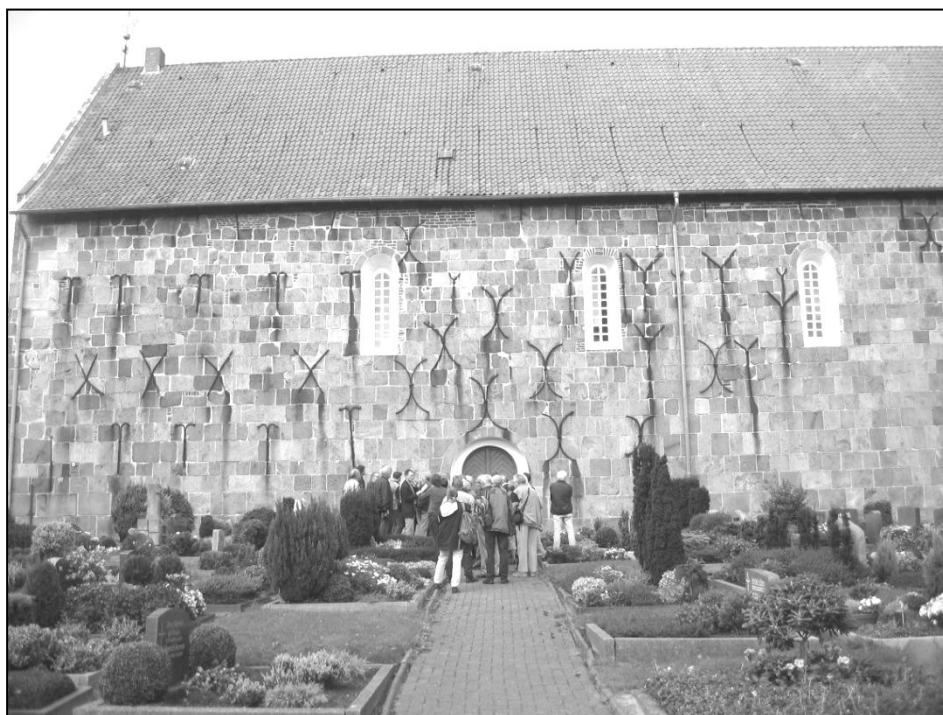
Aangezien we het slot alleen onder leiding van twee plaatselijke gidsen konden bezichtigen, splitsten we ons op in twee groepen van plm. 25 personen en kregen we een gedegen rondleiding door het slot. In het slot was veel te zien: om te beginnen de officiële

vertrekken w.o. de Audientiezaal (met het beroemde kassettenplafond uit de jaren 1560-64), de Gobelinzaal (met de prachtige tapijten uit de jaren rond 1680) en Fürstliche Galerie (met de portretten van de regerende vorsten van Jever). In de Audientiezaal is ook het portret van Catharina van Rusland te bewonderen, dat zij schonk tijdens een bezoek aan het slot. Naast de representatieve ruimten is een aanzienlijk deel van het slot ingericht als streekmuseum met als thema de betrekkingen tussen hof, stad en land. Gobelins, goudleren behang, luxe artikelen als Fayence en portretten roepen de sfeer van de leefwereld van de *Herrschaften* op, kostbare kleding, en tal van artikelen uit het dagelijkse leven getuigen van de welstand van de burgerij. Ook het leven en werken van de Jeverlandse boeren is met enkele oudheidkamers ruim vertegenwoordigd.

Na de rondleiding in het slot werden we door de beide dames meegenomen naar de Ev.-Luth. Stadtkirche. Hoewel we kwamen voor het bekende Edo Wiemken-Denkmal, lieten de dames ons ook de nieuwe kerk zien. Eén van de gidsen maakte deel uit van de *Kirchenvorstand* en vertelde met passie en kennis van zaken over de kerk, de grote brand van 1959, de redding van het koor met het monument en de liturgische betekenis van tal van zaken in het Lutherse interieur. Voor wie van moderne architectuur houdt, kan in Duitsland zijn hart ophalen aan de kerkbouw van na de oorlog. Omdat de Duitse *Landeskirchen* tot voor enkele jaren jaarlijks grote bedragen aan *Kirchensteuer* ontvingen (door Schröder afgeschaft als verplichting), was er relatief veel geld voor hoogwaardige kerkbouw. De nieuwe kerk van Jever is ook zo'n voorbeeld, maar toch vormde de grafkapel met het monument voor velen toch het hoogtepunt. Het Edo Wiemken-Denkmal, evenals het plafond in het slot in de jaren 1561-64 tot stand gekomen in de werkplaats van Cornelius Floris te Antwerpen, bestaat uit een zeer rijke sarcofaag die omgeven wordt door een groot, achzijdig baldakijn bestaande uit twee verdiepingen. In het onderste deel ligt tussen een binnenste en buitenste balustrade een omgang, waarbij een krans van steunpilaren en zuilen met daarvoor opgestelde karyatiden het geheel dragen. De sarcofaag met de overleden hoofdeling in vol ornaat wordt gedragen door karyatiden, met aan het hoofd- en voeteneinde een vrouwelijke schildwacht. Zeer rijk met figuren, ornamenten, reliëfs en cartouches gedecoreerd, maakt het geheel een overweldigende indruk waarbij enkele deelnemers onbewust een vergelijking trokken met het monument voor De Zwijger in de Nieuwe Kerk van Delft. Na het bezoek aan de Stadtkirche was het tijd om te pauzeren, waarbij iedereen een uurtje vrij te besteden had in het aardige centrum van Jever.

Sankt Florian in Sillenstede

Het Jever- en Wangerland heeft op kunst- en cultuurliefhebbers een bijzondere aantrekkingskracht vanwege de kerken in dit gebied. Deze hebben als bijzonderheid dat ze veelal zijn opgetrokken uit massieve *granietblokken*, in plaats van uit baksteen zoals we dat in Groningerland en de Krummhörn zijn gewend. Door wat te schuiven in het programma waren we in staat om twee (in plaats van de aangekondigde één) fraaie voorbeelden van deze typische kerken te bezoeken; Sillenstede en Hohenkirchen, respectievelijk de grootste en de oudste van het Jeverland.



2 De Sankt Florian te Sillenstede

Met rond 42 m. lengte is de kerk van Sillenstede de grootste en belangrijkste van de bewaard gebleven friese *Granitquaderkirchen*. Het is een zeer forse, hoog oprijzende zaalkerk met een halfronde absis (koor-sluiting), waarbij een vrijstaande klokkentoren uit de 13^{de} eeuw ten zuiden op het kerkhof staat. De kerk wordt al in 1168 genoemd, in de Jeverse Kroniek 1233, waarschijnlijk het jaar waarin de bouwwerkzaamheden waren voltooid. Kenners plaatsen de bouw van de kerk in het midden van de 12^{de} eeuw, waarbij de noordelijke en zuidelijke muur buitengewoon goed bewaard zijn gebleven, evenals de zes, resp. vijf hooggeplaatste rondboogvensters. Op het kerkhof bewonderden we de massieve zuidgevel van ruim acht eeuwen oud, waarbij de granietstenen door tal van muurankers bijeen werden gehouden. Alleen al het verzamelen van de zwerfkeien - in het Pleistoceen door de gletschers vanuit Zweden aangevoerd - moet een immens werk zijn geweest. De

muren werden opgetrokken in zogenaamd *kistwerk*, d.w.z. met een buiten- en binnenschale van veelkleurige granietblokken, waarbij de tussenruimte werd opgevuld met kleinere stenen en afslagen in kalkmortel. De granietblokken werden nauwkeurig bewerkt en regelmatig opgemetseld met doorlopende vlakke lintvoegen.

Ook het interieur is zeer belangwekkend, niet alleen vanwege de architectuur (met schilderingen) maar ook vanwege het meubilair. De *kalot* van de absis (het gewelf erboven) is helaas in de loop der tijd verdwenen en vervangen door een balkenplafond, waarmee de kerk ook is afgedekt. Wel gebleven is de

opmerkelijke afscheiding van het schip en het koor door een grote rondboog, geflankeerd door twee zijaltaren die door koepelachtige gewelven worden afgesloten. Daarboven bevinden zich in de beide wanden rondbogige dubbelsluitingen met middenzuiltjes en stenen beelden van apostelen en heiligen, allen uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Ook heel bijzonder is het Kruisigingsaltaar uit plm. 1500, die waarschijnlijk uit een Bremer werkplaats stamt. In het Luther-

se Jeverland zijn vele interieurstukken uit voorreformatorische tijd bewaard gebleven, omdat Luther in zijn *Deutsche Messe* meer elementen uit de Roomse liturgie heeft overgenomen dan de Gereformeerden. Dit betekent dat we in het Jeverland nog kunnen zien hoe in de late Middeleeuwen ook vele Groninger kerken waren gestoffeerd en ingericht. In mijn verhaal stond ik stil bij tal van elementen uit het interieur, w.o. de doopvont uit de 13^{de} eeuw met het rankenfries uit 1584, de kansel uit de 17^{de} eeuw met *Theologenlaufbahn*, de liturgische elementen uit de Roomse en Lutherse traditie enz. Ter afsluiting bespeelde ik het fraaie orgel, dat in 1757 door Adam Berner uit Minden is gebouwd. Berner bouwde een tweemanualig instrument met 15 registers en aangehangen pedaal, waarbij nog 10 registers volkomen authentiek zijn. Orgelbouwer Alfred Fuehrer uit Wilhelmshafen verving in 1936-37 drie originele registers en voegde een pedaal toe, waardoor het instrument tegenwoordig 21 registers heeft.

De gouwerk van Hohenkirchen

Via de touristische route bereikten we het dorpje Hohenkirchen, waar de Sixtus en Siciniuskerk het doel van ons bezoek was. Normaal gesproken was de kerk altijd open, maar een bezoek van enkele vandalisten in de kerk kortgeleden, waarbij de frontpijpen van het orgel met een ijzeren staaf werden bewerkt, was aanleiding voor de kerkelijke gemeente om de kerk af te sluiten en alleen bezichtigingen op afspraak te organiseren. We werden opgewacht door een plaatselijke mevrouw, die haar best deed om haar eerste rondleiding te verzorgen, af en toe door ondergetekende geassisteerd.

De voorganger van de huidige kerk was de moederkerk van de oude gouw Wangerland en moet omstreeks het midden van de tiende eeuw zijn gesticht. In de kerk, die in de Middeleeuwen de *hoge kerk* werd genoemd, werd later door de deken van de Domkerk van Bremen seendrecht gesproken. Dit is een verwijzing naar de oude papieren van de kerk, want de oudste kerken uit de tijd van de Kerstening werden later vaak de dekanaatskerken en de locaties van het seendgericht). Hoewel niet zo groot en imposant als de kerk van Sillenstede, maakte het muurwerk ook hier indruk. Het is een langgerekte, eenbeukige zaalkerk met een inspringende absis die dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Op de noordoosthoek van het kerkhof staat een vrijstaande klokkentoren van het zogenaamde *parallelmuurtype*. Ook hier is het muurwerk van de kerk opgetrokken in kistwerk en worden de stenen bijgehouden door tal van ankers vanwege de werking van de muren. Hoog in de muur hebben de beide lange gevels vijf smalle rondboogvensters en een rondboogportaal met deuren uit de late achttiende eeuw. Van de absis is het middenvensters gedicht, waarschijnlijk vanwege de plaatsing van een altaarretabel in de kerk in 1620. Eén van de redenen om de kerk van Hohenkirchen te bezoeken was het belangrijke interieur, dat gestempeld wordt door enkele werkstukken van de bekende Maniëristische kunstenaar *Ludwig Münstermann* uit Hamburg. In 1620 leverde hij een groot retabel, kleurig en rijk versierd met imitaties van goud, edelstenen en marmer. Opmerkelijk is, dat het altaar dus stamt uit de na-reformatorische tijd, een illustratie dat het altaar een duidelijke functie heeft behouden in de Lutherse liturgie. Hoewel er veel over het altaar te vertellen valt, beperk ik mij tot het centrale gedeelte van het altaar, waarin de viering van het Laatste Avondmaal wordt uitgebeeld. Münstermann beeldde de scène af in een ruimte met een grote dieptewerking, met de flankerende figuren van de vier Evangelisten, Luther en Melanchton. In de bovenbouw is de Kruisiging op de heuvel Golgotha afgebeeld. Op de predella met de Geboorte van Christus was zijn meesterteken (L M B, Ludwig Münstermann, Bildhauer) te herkennen, een teken dat we met het altaar van Hohenkirchen de Middel-

eeuwen definitief achter ons hebben gelaten. Eveneens van Münstermann is de prachtige kansel, eveneens in rijke maniëristische stijl met reliëfs, ornamenten en beelden versierd. De plint vertoont de vier Evangelisten, de kuip de profeten Jesaja, Jeremia, Ezechiël en Daniël tussen hermenpilasters, die de deugden symboliseren. Het verhoudingsgewijs kleine klankbord met een hoge bekroning is o.m. rijk geornamenteerd met medaillons van de Kerkvaders. Net als in Sillenstede stonden we stil bij tal van elementen uit het interieur en meubilair, w.o. de doopvont uit plm. 1260, een epitaaf uit 1640, wijdingskruisen enz. Op voorstel van de rondleidster zongen we na afloop een lied uit het Lutherse gezangboek (begeleid op het orgel uit 1694, 1884 en 1974), waarvan de tekst geschreven is door de grote Lutherse predikant-dichter *Paul Gerhardt* (1607-1668), wiens 400-jarig geboortejubileum dit jaar in Duitsland is herdacht (Paul Gerhardtjahr).



3 Detail van de kansel met de evangelist Mattheus

Besluit

Na deze stemmige afsluiting in Hohenkirchen vertrokken we richting Minschen en Schilling om later bij de nieuwe buitenhaven van Hooksiel nog even over de dijk te kijken. Ondertussen werden we verwacht in Klostermanns Restaurant *Zum schwarzen Bären* bij het oude haventje van Hooksiel, waar we een goed diner tot ons konden nemen en de dag afsloten. Tijdens de invallende duisternis lieten we Jever- en Wangerland achter ons, al filosoferende waar de tocht van volgend jaar ons naar toe zou brengen.

Tijdschriften en Jaarboeken.

*Het archief van de vereniging is geplaatst in het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal (naast de water-
toren).*

Inlichtingen: dhr. B. Roossien tel. 0599-612649

Tijdschriften en boeken worden in geen geval uitgeleend, maar zijn uitsluitend ter inzage.

Tijdschriften

Threat: NGV afd. Drenthe 2007. Jaargang 18, nr. 3

A. Luten	Kwartierstaat van Aleida Katharina Versteeg
W. Duiker	Stamreeks Duker-Duiker
G. Klomparends	Stamreeks Lomulder.
O. Brunsting	Genealogie van Harm Geerts Kuiper.

Threat: NGV afd. Drenthe 2007. Jaargang 18, nr. 4.

H. Guichelaar	De Drie Gezusteren (kettinghuwelijken)
-	Genealogie van Berend Hazelaar en Johannes Hommes
O. Brunsting	Genealogie van Harmen Hidding
G. Klomparends	Stamreeks Lomulder (2)
H.J.D. Krikke	Student Arent Hein (1783-1801)
M. Fieret	Eén kind in twee acten
O. Brunsting	Genealogie van Jan Lamberts.

Twenthe Genealogisch. NGV afd. Twenthe. Jaargang 23, nr. 3, juli 2007.

H. Boom	De voorouders van Hermina Ezendam uit Enter.
T. Boswerger	De juiste definitie van 'Genealogie'

Twenthe Genealogisch. NGV afd. Twenthe. Jaargang 23, nr 4 oktober 2007.

G. van Sluis	Parenteel van Jan Hobbes
G. van Sluis	Parenteel van Jan Theunissen Hofman

Gens Nostra: Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 62 nr. 6, juni 2007.

Diverse auteurs	In memoriam en kwartierstaat R.F. Vulsmā
W. Spies	Lijst van tinsakten van het Huis Amerongen (1613-1711)
J.F. Wendte	Het geslacht Kettinger, later Gettinger te Den Haag (vanaf 1755). Nakomelingen van een steenhouwer Göttinger uit Duitsland.
R.F. Vulsmā	Kwartierstaat van acteur Joop Doderer (1921-2005)

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 62 nr 7/8 juli/augustus 2007.

A. Oosterbroek	Drie wouters in één gezin, klopt dat ? (Van Asselt, Homoet, Goudkuil)
B. van Dooren	Uitdagingen rond Zwolle. De kwartieren van Janna Jans, voorouder van veel Sallanders.
A.W.J.M. van Gestel	Kwartierstaat van Adolphus Antonius Martinus Jacobs (1948 -) Burgemeester van Helmond.

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 62 nr. 9, september 2007.

A. Neggers	De Hersel de Oorschot (gemeente Oirschot)
A. Oosterbroek	Drie Wouters in één gezin, klopt dat ? (Van Asselt, Homoet, Goudkuil) vervolg
C. Hamoen/J. de Kruif	Boedelinventarissen als bron.

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 62 nr. 10, oktober 2007

Themanummer over Molens en genealogie.

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 62 nr. 11, november 2007

T. Oskam	Over de geslachten Mors en Den Uijl. (Jaarsveld)
K.J. Slijkerman	De oudere generaties van het geslacht Van der Bom uit Westmaas.
R.H. Klerk	Klerk en Willig (Beemster 17 ^e tot 19 ^e eeuw)
A.J. Stasse	Kwartierstaat van Gerrit Achterberg (1905-1962).

Gens Nostra. Maandblad der Nederlandse Genealogische Vereniging jrg. 61 Register en Inhoudsopgave 2006.**Genealogie. Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie. Jaargang 13, nr. 2, zomer 2007.**

Jean Streng	Genealogie en gildenarchieven
S. Visscher	De predikantenlijsten van W.M.C. Regt.
R. van Drie	Genealogische rapporten in CBG-stijl
J. Bos	Parenteel en fotoalbum.
R. Straatman	Bidprentjes
P. Christiaans	Studenten op cd-rom

Genealogie. Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie. Jaargang 13, nr. 3, najaar 2007.

E. Kloek	Het historisch nut van stamboomvlooien.
J. Hiddink	Genealogisch onderzoek in de Achterhoek en Liemers
H. Visser	Nieuw onderkomen voor Amsterdams Stadsarchief.
K. Hulsker/A. Leeftang	Oost-Indische bronnen als verbreding van de historische Horizon
L. de Bruijn	De sectie Recente Generaties van het CBG
R.G. de Neve	De parenteel in het familieonderzoek

Quellen und Forschungen zur Ostfriesischen Familien- und Wappenkunde. Jahrgang 56, Heft 3, 2007.

A. Richter	Goethes Verwandschaft in Ostfriesland
A. Köller	Rheiderland Township Minnesota
J. Hoogstraat	Rund um die Krummhörner Familie Harrenstein
H. Bruns	Heiraten/Proklamationen in Gandersum 1723-1793

Stad en Lande: Cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg. 16 nr. 2, 2007

A. Buursma	De 'Giezelbaarg'
R. Paping	Boelens; van Ommelander boeren tot Bossche kooplui
H. Perton	Geboorten aan boord
H. Krips-van der Laan	Overpeinzingen bij het begrip Groninger 'herenboer'
E. Knol	Groninger koek iets aparts.

Waardeel. Drents Historisch Tijdschrift. Jaargang 27, nr. 2, 2007.

G. Remmelts	Het Noorder Dierenpark op historisch filmmateriaal 1935-60.
E. de Leeuw	Stereofoto van 'het kasteel' te Assen
A. Eggens	Bronnen voor historisch en genealogisch onderzoek naar de Drentse misdaad in de periode 1886-1930.
M. Goslinga	Mensen bij hunebedden op Ansichtkaarten, 1900-2000.

Waardeel, Drents Historisch Tijdschrift. Jaargang 27, nr. 3, 2007

V. Stedema	De invoering van het notarisambt in Drenthe
H. Nijkeuter	De vergeten dichter Seymour Mulder (1820-1896)
W. Steen	Een nummerwisselaar in de negentiende eeuw.
E. Jelgersma en R. Westerhuis	Het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid

Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Jaargang 16, nr. 2, juni 2007

S. Hoek-Beugeling	Oudst bekende afbeelding Emmen aangekocht.
-------------------	--

F.F. Sterkenburgh	Koninklijke Marechaussee in Zuidoost-Drenthe 1841 – 1954 deel 2.
M.A. Bulte	De schaapherder, scheper of 'beesteheerde'.
W. Visscher	Pieter Kloosterman, de man die aan de wieg stond van Klazienaveen.
S. Hoek-	Beugeling Over de Snikke
W. Visscher	Het kanaal van Martels
G. van der Veen	Hunebed D-41
H. Platzer/P, Albers	Een faillissement in Nieuw-Schoonebeek uit 1882.

Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Jaargang 16, nr. 3, september 2007.

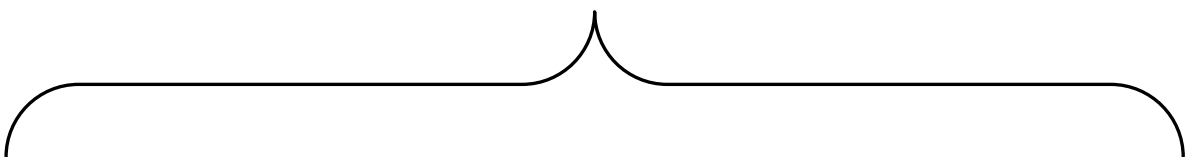
F.F. Sterkenburg	Burgemeester J.L. Bouma en de modernisering van Emmen, 1927-1940
G. van der Veen	De IJzertijd en Celticfields
L. Kroeze	De gruwelijke moord op Hendrikje Hummel (1897)
M.A. Bulte	De eikschiller of iekschiller
W. Visscher	Het kanaal van Martels deel 2
T. Reuvekamp	Noord- en Zuidbarge; twee bergen.

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Mai 2007, Heft 89, Band 18

R. Ripperda	Johan Willem Ripperda aus Groningen (1680-1737), Premierminister des spanischen Königs, und seine Nachkommen im Emsland.
M. Koers	Zur Geschichte der Familiennamen.
R. Cloppenburg B	eitrag zur Geschichte des Hofes und der Familie Schweers in Walchum.

 **Boeken**

Boerendorp in boerenland. Onstwedde van de Franse tijd tot de Duitse inval, 1795 –1940, geschreven door Harry Wubs. Veendam, 2007.



**Krantenarchief
Streekhistorisch Centrum verhuisd naar nieuw
onderkomen**

Met ingang van vrijdag 2 november jl. heeft het krantenarchief van het Streekhistorisch Centrum een nieuw onderkomen. Alle krantenleggers zijn tijdens de MADD-dagen met hulp van scholieren en raadsleden van de gemeente Stadskanaal overgebracht naar een mooi lokaal in de voormalige Mulo aan de Schoolstraat 110 te Musselkanaal. We hebben hier meer ruimte en betere klimaatvoorzieningen om de kranten te bewaren en ter inzage aan belangstellenden beschikbaar te stellen. Echter: deze locatie ligt niet op loopafstand van het Streekhistorisch Centrum. Daarom is ons krantenarchief voorlopig alleen op afspraak te bezoeken tijdens onze openingstijden. Daarvoor kan gebeld worden met 0599-612649 van maandag tot en met vrijdag van 9.00-17.00 uur.

Zie ook:

www.streekhistorischcentrum.nl.